

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

Η σύγκρουση ρητορικής και φιλοσοφίας στον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Πετροπούλου Χρυσοβαλάντως-Πόπης

Διπλωματούχου Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (2011)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: κα Βολονάκη Ελένη
Επίκουρος Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές: κ. Καραβάς Ορέστης
Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
κ. Πανταζάκος Παναγιώτης
Αναπληρωτής Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Καλαμάτα, Ιούνιος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.Περιεχόμενα.....	2
2.Πρόλογος.....	3
3.Εισαγωγή.....	6
4.Η ρητορική στους αρχαίους χρόνους.....	9
5. Η διαρκής πάλη του Πλάτωνος κατά της ρητορικής – Η φιλοσοφία του.....	13
5α. <i>Γοργίας-Μενέξενος-Εὐθύδημος</i>	18
5β. <i>Φαῖδρος-Πολιτεία</i>	31
6.Ρητορική και φιλοσοφία στον Ισοκράτη.....	40
6α. <i>Κατὰ Σοφιστῶν-Περὶ Εἰρήνης –Περὶ Ἀντιδόσεως</i>	51
7.Συμπεράσματα.....	58
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	62

Πρόλογος

Από την αρχαιότητα κιόλας, η επαφή φιλοσοφίας και ρητορικής αποτελούσε προβληματικό πεδίο και η σχέση μεταξύ τους ήταν κατά γενική ομολογία εχθρική. Βασικός στόχος της φιλοσοφίας ήταν να υπερβεί τη ρητορική και ν' αναδειξεί την αλήθεια. Σε αυτή όμως την προσπάθεια, η φιλοσοφία συνδέθηκε υποχρεωτικά με τη γλώσσα και κατά συνέπεια η ρητορική αποτέλεσε τον παλαιότερο εχθρό της φιλοσοφίας αλλά συνάμα και τον παλαιότερο σύμμαχό της.

Η ρητορική από τη μία πλευρά, από τα πρώτα κιόλας βήματα της καταδεικνύεται σε επιφανειακή και ανέντιμη δραστηριότητα που στόχο έχει μόνο να παραπλανήσει. Με πανούργα μέσα, με φραστικά πυροτεχνήματα και κενές και ανούσιες λέξεις οδηγεί τον άνθρωπο σε εσφαλμένες κρίσεις. Υποτιμά τη λογική και τη δύναμη της αυτόνομης σκέψης, αδιαφορώντας για την πραγματική αποτύπωση των γεγονότων παρά μόνο για τη φαινομενικότητα. Ο ρητορικός λόγος επομένως δεν οδηγεί στην αληθινή γνώση των πραγμάτων και δεν είναι χρήσιμος για την εκπαίδευση και γενικότερα για τις επιστήμες¹.

Από την άλλη πλευρά, η ρητορική κατηγορεί τους διανοητές της φιλοσοφίας ότι δεν ενδιαφέρονται ουσιαστικά για το ζήτημα της γλώσσας². Οι φιλόσοφοι μειώνουν εσκεμμένα τη λειτουργία της και τη δύναμη που κρύβουν οι λέξεις. Διαχωρίζουν την αλήθεια από τον λόγο χάνοντας τοιούτοτρόπως κάθε σχέση με την πολιτική πρακτική και αποσύροντας κατά συνέπεια τους εαυτούς τους σ' έναν ιδανικό κόσμο απομακρυσμένο και απομονωμένο από την αληθινή πραγματικότητα. Επίσης αγνοούν ότι η εκπαίδευση και η παιδεία βασίζονται κυρίως στη διδασκαλία της γλώσσας και στη καλλιέργεια αυτής και παραγνωρίζουν το ρόλο της ρητορικής που είναι χαρακτηριστικός και ωφέλιμος σε κάθε λόγο ακόμη και στο φιλοσοφικό.

Ο πρώτος μεγάλος στοχαστής που κατακρίνει έντονα τη ρητορική και υποσκελίζει την αξία αυτής είναι ο Πλάτων. Σε όλους τους φιλοσοφικούς διαλόγους του επιτίθεται με μένος και έκδηλη οργή εναντίον των σοφιστών ως δασκάλων της ρητορικής. Η στάση του απέναντι σε αυτή τη τέχνη είναι πολύ εχθρική όπως άλλωστε φανερώνεται στον *Γοργία* και τον *Μενέξενο* και φαινομενικά αποτυπώνεται πιο μετριασμένη και ήπια στον

---

¹ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 11

² ό. π: σελ. 12

Φαῖδρο, όπου ασκεί έντονη κριτική στη ρητορική ως τέχνη του λόγου με αυστηρή καταδίκη της λογογραφίας στο πρόσωπο του Λυσία και με ειρωνικό και σκωπτικό έπαινο προς τον Ισοκράτη. Η ανηλεής όμως πάλη του μεγάλου αυτού φιλοσόφου, του Πλάτωνος, εναντίον του ρητορικού λόγου ίσως αποτελεί απότοκο του πνευματικού του αγώνα για την αλήθεια και τη δικαιοσύνη και της βαθιάς πίστης του ότι η ηθική ανακαίνιση του κοινωνικού συστήματος δεν μπορεί να στηριχθεί σε ωραιοποιημένα ψεύδη, σε κολακείες και σε μεγαλεπήβολους λόγους. Μόνο η αλήθεια, η δικαιοσύνη, η αρετή και κατ' επέκταση η φιλοσοφία προάγουν την ατομική και κοινωνική ζωή και γενικότερα την εξέλιξη της ανθρώπινης ύπαρξης³. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα η φιλοσοφία δεν αποτελεί επιφανειακή και ανούσια ενασχόληση. Το βασικό χαρακτηριστικό της είναι πως συνίσταται στο ότι αποτελεί φιλία της σοφίας, επιδίωξη που θέτει ως τέρμα της την σοφία. Μόνο ο Θεός είναι σοφός. Η κατοχή της σοφίας για τον άνθρωπο είναι διαρκής και συνεχής κίνηση προς τη σοφία, ατελεύτητος και ακοίμητος έρωτας⁴.

Από την αντίθετη πλευρά, ο Ισοκράτης υπήρξε ρήτορας και ρητοροδιδάσκαλος που ασχολήθηκε ιδιαίτερος με το θέμα της φιλοσοφίας. Καλλιέργησε κυρίως αυτό τον όρο χωρίς ν' αγνοεί ουδόλως το σημασιολογικό και συμβολικό του φορτίο και επειδή για τον ίδιο η ευγλωττία ήταν στενά συνδεδεμένη με την αρετή και την ευφυΐα. Η λέξη *λόγος* σημαίνει *ομιλία, λογική*. Ο Ισοκράτης έχοντας ως αφετηρία αυτή τη διαπίστωση εγκωμιάζει την αξία του λόγου αναφέροντας ότι είναι θεϊκό δώρο που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα άλογα όντα και επιτρέπει συνεπώς την εν συνόλω ζωή. Η ρητορική, κατά την άποψη του, είναι η αναζήτηση της αλήθειας, του πραγματικού και της ηθικής τελειώσης. Η Ισοκρατική αυτή αντίληψη φαίνεται πως θεμελίωσε τις βάσεις του ανθρωπισμού, της λογοτεχνικής παιδείας και της ρητορικής σπουδής και επέδρασε σημαντικά στην ιστορία της εκπαίδευσης της Δύσης⁵.

Η σύγκρουση και η διαμάχη ανάμεσα σε αυτά τα δύο πνευματικά ρεύματα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. εξακολούθησε να υφίσταται μέχρι τα τέλη των αρχαίων χρόνων διαμορφώνοντας όρους πολεμικής σύγκρουσης ανάμεσα στη φιλοσοφική σχολή του Ισοκράτη και την Ακαδημία του Πλάτωνος. Το ιδανικό της θεωρητικής ζωής βρισκόταν

---

³ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 12-13, 16

⁴ Βλ. Γεωργούλης (2004): σελ. 213

⁵ Βλ. Pernot (2005): σελ. 95-96

στο πλαίσιο της αναζήτησης, της κατανόησης και της ενατένισης της αλήθειας που σχετίζεται με το ίδιο το υποκείμενο, την τάξη και τη φύση των πραγμάτων ή του θείου. Ο σοφός άνθρωπος ορμώμενος από μια τέτοια αντίληψη, στέκεται ικανός να επεξεργασθεί τους κανόνες της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής που βασίζονται στη φιλοσοφική γνώση. Ο ρήτορας πάλι, εκπαιδεύει τους μαθητές του για μια ενεργητική ζωή μέσα στη κοινωνία και ενδιαφέρεται να διαπλάσει σοβαρά σκεπτόμενους και πολιτικά προσανατολισμένους άνδρες με γνώσεις και ικανότητες χρήσιμες στη κοινωνική και πολιτική δράση⁶.

Η αλήθεια, η επιστήμη, η ύπαρξη του ανθρώπου, η ύπαρξη του όντος και ιδιαίτερος το πεδίο και η λειτουργία της γλώσσας στην ανθρώπινη φύση διαμορφώνουν τα αίτια της διαμάχης ανάμεσα στη φιλοσοφία και τη ρητορική. Κατά συνέπεια, η σύγκρουση αυτή εκδηλώθηκε σε όλο το ευρύ φάσμα της κατά τη διάρκεια των έντονων αντιπαραθέσεων του Πλάτωνος εναντίον των ρητόρων, όπως ήταν και ο Ισοκράτης⁷.

---

⁶ Βλ. Pernot (2005): σελ. 16-17

⁷ ό. π: σελ. 12

Εισαγωγή

Οι σικελικής καταγωγής διανοητές Κόραξ και Τεισία υποστηρίζουν ότι η ρητορική είναι *πειθούς δημιουργός*. Στους Δωριείς η λέξη *δημιουργός* έχει σπουδαία σημασία. Με αυτή την έννοια χαρακτηρίζονταν τα υψηλότερα και σημαντικότερα ηγετικά πρόσωπα στα δωρικά κράτη. Το ίδιο ακριβώς πράττουν ο Γοργίας και ο Ισοκράτης, όπου ο τελευταίος περιγράφει με πιο πεζό τρόπο την έννοια της ρητορικής ως *πειθούς επιστήμη*. Ο Πλάτων τρέφει μεγάλο μίσος και απέχθεια για την τέχνη αυτή. Την περιγράφει ως μια απλή επιδεξιότητα και την κατατάσσει μαζί με την μαγειρική τέχνη, τον καλλωπισμό, την οσοποιική, την κομμωτική και την σοφιστική στο είδος της κολακειάς (*Γοργίας*, 462). Αντίθετα στον διάλογο του *Φαίδρος* υπάρχουν ίχνη μιας άλλης άποψης σχετικά με το ζήτημα της ρητορικής. Αυτό που απαιτείται πρωτίστως από τον ρήτορα είναι ν' αποκτήσει, με την βοήθεια της διαλεκτικής, σαφείς έννοιες για όλα τα πράγματα, ώστε να είναι σε θέση να τα αναπαριστά σε ικανοποιητικό βαθμό (266b-c). Οφείλει με κάθε προσπάθεια να κυριαρχήσει της αλήθειας, προκειμένου να εξουσιάσει ακόμη και το πιθανόν, ώστε να μπορεί να εξαπατά το ακροατήριό του. Κατόπιν απαιτείται να διεγείρει τα πάθη των ακροατών του και μ' αυτόν τον τρόπο να καταφέρνει να κυριαρχεί σ' αυτούς και να τους χειραγωγεί. Γι' αυτόν επομένως τον σκοπό πρέπει να έχει μια σαφή γνώση της ανθρώπινης ψυχής και να γνωρίζει τις επιδράσεις όλων των μορφών του λόγου στην ανθρώπινη υπόσταση. Άρα η δημιουργία μιας πραγματικής τέχνης του λόγου στοχεύει σε μια βαθιά, περιεκτική και αληθινή παιδεία. Το γεγονός αυτό δεν αλλάζει κατ' ουδένα τρόπο την προϋπόθεση ότι αυτό είναι το έργο του ρήτορα, δηλαδή να πείθει τους ακροατές του για τα λεγόμενά του με τη βοήθεια του πιθανού και του ενδεχόμενου (270b). Βεβαίως ο Σωκράτης, πίσω από τον οποίο βρίσκεται ο Πλάτων, εξηγεί ότι όποιος φθάσει μια φορά σ' αυτό το επίπεδο της γνώσης δεν θα ικανοποιείται πλέον από τα πιθανά και από τα ταπεινά καθήκοντα. Ο ανώτερος και σημαντικότερος στόχος είναι τότε η μετάδοση της αποκτηθείσας γνώσης σε άλλους. Επομένως προκύπτει πως ο γνώστης όλων των πραγμάτων μπορεί να είναι τόσο ρητορικός όσο και διδακτικός. Ο στόχος γίνεται επομένως πολύ υψηλότερος, εντούτοις όμως δεν πρέπει ν' αποκλείεται κάθε άλλη χρήση της ρητορικής, γιατί δεν μπορεί αυτή σε καμία περίπτωση ν' αποτελεί

σοβαρό επάγγελμα στη ζωή του ανθρώπου. Στον *Πολιτικό* του ο Πλάτων αρνείται την διδασκαλία της ρητορικής τέχνης και υποδεικνύει το καθήκον του ομιλούντος να πείθει το πλήθος μέσω της χρησιμοποίησης των μύθων. Τοιούτοτρόπως λοιπόν περιγράφει ο Πλάτων και τον αληθινό φιλόσοφο Σωκράτη, ο οποίος άλλοτε δίδασκε με την επιστημονική μέθοδο και άλλοτε λαϊκο-ρητορικά. Το μυθικό συστατικό του διαλόγου είναι και το ρητορικό. Δηλαδή ο μύθος εμπεριέχει το πιθανό, όχι όμως τον ακριβή σκοπό της διδαχής αλλά της δημιουργίας στους ακροατές μιας γνώμης (*δόξας*), δηλαδή του πείθειν. Οι μύθοι ανήκουν στην *παγκάλη παιδιά* που έχει τη σημασία του ωραίου παιδικού παιχνιδιού (268d-274d). Οι ρητορικές καθώς και οι γραπτές εκθέσεις συντάσσονται μόνο με σκοπό να εξυπηρετήσουν την τέρψη. Η αλήθεια δεν εκφράζεται ούτε σε γραπτή ούτε σε ρητορική μορφή. Το μυθικό και το ρητορικό στοιχείο χρησιμοποιούνται όταν η συντομία και η πίεση του χρόνου δεν επιτρέπουν την επιστημονική διδασκαλία. Η επίκληση μαρτύρων είναι ένα ρητορικό τέχνασμα. Με τον ίδιο τρόπο και οι πλατωνικοί μύθοι εισάγονται μέσω της επικλήσεως μαρτύρων. Κατά παράδοξο τρόπο, φαίνεται ότι στην *Πολιτεία* διακρίνονται δύο είδη λόγου, εκείνο τ' οποίο εμπεριέχει την αλήθεια και το πραγματικό και εκείνο τ' οποίο ψεύδεται. Στο τελευταίο αυτό είδος ανήκουν και οι μύθοι. Ο φιλόσοφος τους θεωρεί δικαιολογημένους και δεν κατακρίνει τον Όμηρο και τον Ησίοδο επειδή ψεύδονται, αλλά επειδή δεν το πράττουν με την ορθή μέθοδο. Με την ίδια τακτική υποστηρίζει σαφώς (389b) ότι το ψεύδος, κάτω από ορισμένες συνθήκες, εξυπηρετεί τους ανθρώπους και ότι θα έπρεπε να επιτρέπεται στους ηγέτες να το χρησιμοποιούν όποτε καθίσταται αναγκαίο για το καλό των συμπολιτών τους. Επί παραδείγματι, εισάγει έναν ολοκληρωμένο μύθο, ώστε να εδραιώσει στις ψυχές των συμπολιτών του μια ορισμένη άποψη χωρίς όμως ν' αποφεύγει σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιήσει το ψεύδος ως ρητορικό μέσο. Η πολεμική του Πλάτωνος εναντίον του ρητορικού στοιχείου στρέφεται μερικές φορές κατά των βασικών σκοπών της λαϊκής ρητορικής, καθώς και κατά της εντελώς ωμής, ανεπαρκούς και μη φιλοσοφικής εκπαίδευσής των ρητόρων. Θεωρεί την ρητορική θεμιτή όταν αυτή μεταμορφώνεται σε φιλοσοφική παιδεία και χρησιμοποιείται για καλούς σκοπούς⁸. Ο Πλάτων φαίνεται να έχει επηρεασθεί σε μεγάλο βαθμό από την ιδέα ότι η πραγματική γνώση είναι σε θέση ν' αποκτηθεί μόνο από τον καθένα ξεχωριστά σε προσωπικό

---

⁸ Βλ. Nietzsche (2004): σελ. 95-98

επίπεδο, δηλαδή με το να σκέπτεται διεξοδικά και αναλυτικά διάφορα ζητήματα και να θέτει υπό αμφισβήτηση κάθε τι παραδεδομένο. Ο φιλόσοφος προσφέρει την αλήθεια όπως ο ίδιος την αντιλαμβάνεται και προτρέπει τον καθένα που θα τον ακολουθήσει ν' ανακαλύψει εκ νέου την πραγματικότητα ώστε να θεωρηθεί ότι την κατέχει σε βάθος⁹. Αυτός άλλωστε ήταν και ο σκοπός της φιλοσοφίας του.

Ο Ισοκράτης κατά την δική του αναμέτρηση με τη φιλοσοφία αντιλήφθηκε ότι η ρητορική αποτελεί από τη φύση της ένα εργαλείο για πολιτική δράση, μετατρέπεται όμως σε φορέα πολιτικής εκπαίδευσης όταν έχει την ικανότητα να θέτει σκοπούς και να υλοποιεί στόχους¹⁰. Δεν τοποθετεί τον εαυτό του ούτε στον χώρο της φιλοσοφίας αλλά ούτε και στο χώρο της ρητορικής. Βρίσκεται κάπου στο ενδιάμεσο. Η σύγκρουσή του με τον Πλάτωνα μπορεί να ήταν σφοδρή, παρ' όλα αυτά όμως δεν έλειψαν μεταξύ τους και οι αμοιβαίες υποχωρήσεις. Και οι δύο κατανοούσαν ικανοποιητικά το ρόλο της φιλοσοφικής και ρητορικής παιδείας στην προσωπική και στη συλλογική ζωή των ανθρώπων.

Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να διερευνήσει τη σύγκρουση της φιλοσοφίας με τη ρητορική. Ο Πλάτων αποτέλεσε τον μεγαλύτερο εχθρό της ρητορικής παιδείας στηλιτεύοντας όλους τους Αθηναίους που παρασύρονταν από τη δύναμη του λόγου του ρήτορα και ενέδιδαν στις δημαγωγικές κολακείες. Η φιλοσοφία αντιθέτως είναι το εργαλείο μέσω του οποίου ο άνθρωπος γνωρίζει την αλήθεια και οργανώνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη ζωή του. Δεν πρέπει όμως να λησμονείται πως και Πλάτων υπήρξε μέγας ρήτορας που με τους όμορφους λόγους του γοήτευε το ακροατήριό του. Στα τέλη του 4^{ου} αιώνα π.Χ. η ρητορική πλέον εμφανίζεται με διαφορετικό τρόπο απ' ότι πριν εκατό χρόνια περίπου. Η Αθήνα ως μια γιγαντιαία δύναμη αποτελούσε ένα μικρόκοσμο όπου όλες οι απόψεις και οι ιδέες συναντιόντουσαν και αναμειγνύονταν. Η τέχνη της ρητορικής αναπτύχθηκε με γρήγορο ρυθμό¹¹. Ο Ισοκράτης ασχολήθηκε ενεργά με τη διδασκαλία της ρητορικής. Ήταν αυτός που προσπάθησε να συγκεράσει τον φιλοσοφικό και ρητορικό λόγο υπογραμμίζοντας ότι η γλώσσα μπορεί να έχει ως στόχο της την αναζήτηση της αλήθειας και του πραγματικού και όχι μόνο την πειστικότητα και την αποδοχή των λόγων από το κοινό στ' οποίο απευθύνεται.

---

⁹ Annas (2006): σελ. 11

¹⁰ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 489

¹¹ ό. π: σελ. 97

Η ρητορική στους αρχαίους χρόνους

Ο όρος *ρητορική* προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη *ῥητορικὴ* που σημαίνει τέχνη του λόγου. Από την ετυμολογία κιόλας της λέξης καταδεικνύεται αντιληπτή η ουσιαστική προσφορά των αρχαίων Ελλήνων στον τομέα αυτόν¹². Γενικότερα στην αρχαιότητα η έννοια της ρητορικής είχε διπλή σημασία. Από τη μία πλευρά, οριζόταν ως μια πρακτική τεχνική, ως μια τέχνη του *καλῶς ὁμιλεῖν* και του *καλῶς γράφειν* με τη λέξη *καλῶς* να έχει δυο χαρακτηριστικά, αυτό του ωραίου και του γοητευτικού και αυτό του πειστικού. Από την άλλη πλευρά, η ρητορική αποτελούσε ένα είδος θεωρητικής μάθησης που βασίστηκε σ' ένα σύστημα κανόνων και προϋποθέσεων για την παραγωγή ενός λόγου ισχυρού και σωστά δομημένου. Ολόκληρη η αρχαία ελληνική γραμματεία είναι ρητορική με την έννοια ότι σκοπός της είναι να επηρεάσει τον αναγνώστη με κάποιο τρόπο, δηλαδή να τον διδάξει και να τον θέλξει.

Η τέχνη της ρητορικής κατέλαβε από την πρώτη στιγμή εξέχουσα θέση στην ιστορία της δυτικής σκέψης και συγχρόνως εξακολουθούσε να επηρεάζει καταλυτικά τις μορφές έκφρασης και τους τρόπους σκέπτεσθαι του σύγχρονου κόσμου. Παρ' όλα αυτά το κλίμα δυσπιστίας και αμφισβήτησης απέναντι στη ρητορική δεν έλειπε. Το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της ρητορικής τέχνης πραγματοποιήθηκε στις Συρακούσες όταν ο Κόραξ και ο μαθητής του Τεισία έπειτα από τα γεγονότα του 467-466 στη Σικελία, συνέγραψαν το πρώτο διδακτικό βιβλίο περί ρητορικής. Είναι δόκιμο ν' αναφερθεί ότι η εφεύρεση της ρητορικής αποδίδεται σε τρεις άνδρες του 5^{ου} αιώνα π.Χ., τον Εμπεδοκλή, τον Κόρακα και τον Τεισία. Η μεταλαμπάδευση του ρητορικού λόγου από τη Σικελία στο πρόσφορο πολιτικά και κοινωνικά έδαφος της Αθήνας ανέδειξε τη τέχνη αυτή σε μια τεράστια κοινωνική δύναμη που συνέβαλε αποφασιστικά στην εξέλιξη του ελληνικού πνευματικού πολιτισμού και ιδιαιτέρως της ελληνικής εκπαίδευσης¹³.

Μια σημαντική απόπειρα ερμηνείας της έννοιας της ρητορικής παρατηρείται και στο σύγγραμμα του Κοϊντιλιανού με τίτλο *Institutio Oratoria*, το οποίο πραγματεύεται τη διαδικασία διαμόρφωσης του μελλοντικού ρήτορα. Ένα ολόκληρο κεφάλαιο ασχολείται με τους ποικίλους ορισμούς της ρητορικής που προτάθηκαν στην αρχαιότητα. Κατά την

---

¹² Βλ. Pernot (2005): σελ. 5

¹³ ό. π: σελ. 63, 68

επικρατέστερη άποψη η ρητορική ορίζεται ως η δύναμη της πειθούς. Επομένως δεινός ρήτορας θεωρείται αυτός που κατορθώνει ν' αποσπά μέσω των λόγων του την αποδοχή του ακροατηρίου με τη ρητορική ν' αποτελεί βεβαίως το μέσο για να επιτευχθεί αυτό το αποτέλεσμα.

Στους αρχαίους χρόνους η ρητορική συνεπώς είχε τη σημασία της τέχνης. Αυτή η λέξη δεν αφορούσε ό, τι σήμερα εννοεί κανείς με τον όρο καλλιτεχνική δημιουργία αλλά την ιδέα μιας εκλογικευμένης μεθόδου, ενός συστήματος κανόνων πρακτικής ωφελιμότητας και τεχνικού απαγαύσματος. Άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται για τη ρητορική ήταν *αρετή*, *επιστήμη* ακόμη και *εμπειρία*. Ο Κοϊντιλιανός εμμένει σε μια διαφορετική προσέγγιση όπου η ρητορική είναι η *επιστήμη του καλώς λέγειν*. Η υποκατάσταση του *πειθύνει* από το *λέγειν* αποσκοπεί ουσιαστικά στη διεύρυνση του πεδίου της ρητορικής επεκτείνοντας το δυνητικά σε όλα τα είδη του λόγου ανεξαρτήτως σκοπού και αποτελέσματος.

Ο σοφιστής-δάσκαλος, αν και δεν είναι σε θέση να διδάξει την αλήθεια, γιατί δεν μπορεί να έχει πίστη σε καμία αρχή, έχει πάντοτε δύο πράγματα να προσφέρει ως γνώσεις στον μαθητή του. Η πρώτη γνώση είναι η εριστική, η επιστήμη της άρνησης, η κακή κριτική που τολμά ν' αποδεικνύει αβάσιμες και ασήμαντες τις φιλοσοφικές θέσεις των άλλων. Η δεύτερη γνώση που προσφέρεται είναι η ρητορική, η τέχνη της πειθούς που προσπαθεί να παρουσιάζει ως ορθό και αληθινό ένα γεγονός ψεύτικο, δίνοντας του τη δύναμη και τη λαμπρότητα της αλήθειας, μετατρέποντας δηλαδή τον *ήσσονα* λόγο σε *κρείττονα* και τον ανούσιο λόγο σε ουσιώδη¹⁴. Η σχέση των σοφιστών με τη ρητορική ήταν ζωτική και η συμβολή τους στην ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της τέχνης αυτής ήταν καθοριστική. Οι εκπρόσωποι της σοφιστικής κίνησης ήταν κατεξοχήν θεράποντες του λόγου. Ήταν οι πρώτοι που έθεσαν στην υπηρεσία των πρακτικών αναγκών και του ενεργητικού βίου των ανθρώπων τον έντεχνο λόγο και μάλιστα στην υπηρεσία της πολιτικής έδωσαν στην ρητορική τέχνη κοινωνική προέκταση και αποστολή. Ο ρητορικός λόγος επομένως γίνεται το μέσο και το εργαλείο για την κατάκτηση ενός συγκεκριμένου στόχου¹⁵. Παρ' όλα αυτά όσο και αν ο Πλάτων επικρίνει τους σοφιστές και την ρητορική τέχνη, φαίνεται πως τα δύο αυτά στοιχεία έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο

---

¹⁴ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 100

¹⁵ ό. π: σελ. 107-108

στη διαμόρφωση της δικής του φιλοσοφίας, έστω και μόνο γιατί τον ανάγκασαν να τους δώσει κάποιες σαφείς απαντήσεις¹⁶.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ρητορική αναδεικνύεται ως μια τεχνική που αποβλέπει στην αποτελεσματικότητα και σε μια μέθοδο παραγωγής πειστικού λόγου που βασίζεται σε μια ικανότητα και σε συγκεκριμένη στόχευση. Πίσω από αυτή την ικανότητα υπάρχει γνώση, επιστημονική κατάρτιση και συστηματική σκέψη για τη φύση και τη λειτουργία του γλωσσικού συστήματος. Η γνώση αυτή και η ικανότητα αποτελούν αντικείμενα εκπαίδευσης. Άλλωστε η ρητορική αναπτύσσεται σ' ένα συγκεκριμένο πολιτικό, θεσμικό και ιδεολογικό πλαίσιο και φυσικά προσβλέπει στο ωραίο και στο θελκτικό, γι' αυτό συνδέεται και με την αισθητική. Σε κάθε εποχή επίσης παρατηρείται η εγκυρότητα του ρητορικού λόγου από την ηθική και την φιλοσοφική πλευρά, η συμφωνία του με την αλήθεια καθώς και η σύνδεσή του και με άλλα είδη λόγου.

Στην αρχαία Αθήνα η ρητορική πέρασε από μεγάλη κριτική και επεξεργασία. Ενώ η ρητορική αναπτυσσόταν και διευρυνόταν με ραγδαία ταχύτητα, η κοινωνία της εποχής εκδήλωνε επιφυλάξεις και φόβους απέναντι σε αυτή την τέχνη η οποία περικλείει δυνατότητες χειραγώγησης και εξαπάτησης του όχλου¹⁷. Η σοφιστική κίνηση εκείνης της περιόδου στην αρχαία Αθήνα ανέδειξε τη σημασία της ρητορικής στον δημόσιο χώρο. Ο κύριος άξονας της διδασκαλίας των σοφιστών ήταν η ρητορική και η διαλεκτική. Η ρητορική αποτελούσε σπουδαίο μέσο διότι εντόπιζε τα ρυθμικά και υφολογικά χαρακτηριστικά της μεθόδου της πειθούς και τα χρησιμοποιούσε στους πολιτικούς λόγους, εξασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο κάθε αγορητής τη μέγιστη δυνατή συναίνεση του ακροατηρίου του. Η διδασκαλία της διαλεκτικής ήταν εξίσου σημαντική και αυτή επειδή μάθαινε τους νέους να υποστηρίζουν μια άποψη αλλά και την αντίθετή της ανάλογα με τις περιστάσεις και τις εκάστοτε συνθήκες.

Σε μια εποχή που όλα βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής του λαού και αντιστοίχως ο λαός εξαρτιόταν από τον προφορικό λόγο, ήταν πολύ σημαντικό να έχει κανείς την ικανότητα ν' αγορεύει δημόσια, να προβάλλει επιχειρήματα και να συμβουλεύει τους συμπολίτες του σε διάφορα ζητήματα. Γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό η ρητορική

---

¹⁶ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 111-113

¹⁷ Βλ. Pernot (2005): σελ. 6-8, 80

δημιουργούσε κανόνες και συνταγές που θα χρησίμευαν στη πολιτική δράση και γενικότερα σε κάθε χώρο όπου θα κρινόταν αναγκαίο.

Οι Αθηναίοι επομένως σε αρχικό επίπεδο συσχέτισαν τη ρητορική με τη φυσική φιλοσοφία και σε πολλές περιπτώσεις προέβαλαν την ανοιχτή αντίδρασή τους εναντίον της τέχνης της ρητορικής. Αυτό συνέβη διότι η ρητορική είχε συνδεθεί με τη σοφιστική. Πολύ γρήγορα στη ρητορική τέχνη μπολιάσθηκαν σοφιστικές τεχνικές, όπως ήταν για παράδειγμα τα Γοργία σχήματα, με αποτέλεσμα να έρθει σε βαθιά ρήξη με τη φιλοσοφία, διεκδικώντας η κάθε μία για λογαριασμό της τον πρώτο ρόλο στην εκπαίδευση και την αγωγή των νέων και κατ' επέκταση όλων των πολιτών¹⁸.

---

¹⁸ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 89

Η διαρκής πάλη του Πλάτωνος κατά της ρητορικής - Η φιλοσοφία του

Η φιλοσοφία αποτελεί την επιστήμη των αρχών που διέπουν το σύνολο του επιστητού, είναι η καθολική γνώση, η προσπάθεια του ανθρώπου να ερμηνεύσει και να ερευνήσει τα μεγάλα προβλήματα της ζωής, της γνώσης και του κόσμου γενικότερα. Σύμφωνα με τον Θ. Πελεγρίνη, ο όρος *φιλοσοφία* είναι σε αρχικό επίπεδο συνδεδεμένος με την πνευματική δραστηριότητα του Πυθαγόρα, ο οποίος, σύμφωνα με τη βιβλιογραφική παράδοση, είναι ο πρώτος που χαρακτήρισε τον εαυτό του ως φιλόσοφο, έναν άνθρωπο δηλαδή που κατέχει τη σοφία, την οποία διαθέτουν μόνοι οι θεοί, αφού η ετυμολογική προέλευση της λέξης *φιλόσοφος* δηλώνει αυτόν που αγαπά και φροντίζει να θεραπεύει τη σοφία (Πελεγρίνης, 2013, σελ. 619).

Ο πρώτος στοχαστής που επιχειρήσει να δώσει μια σαφή απάντηση στο ζήτημα του ορισμού της φιλοσοφίας ήταν ο Πλάτων. Όπως ο ίδιος θεωρεί, το έργο του φιλοσόφου συνίσταται στον έλεγχο των βασικών αρχών των επιστημών οι οποίες αποτελούν την εναρκτήριο δύναμη του κατά την έρευνά του¹⁹. Αρχή της φιλοσοφίας του Πλάτωνος είναι *το θαυμάζειν* (*Θεαίτητος*, 155d). Βάσει των παραδοσιακών αντιλήψεων κάθε τι που υπερβαίνει το προσδοκώμενο θέτει σε εγρήγορση τη συνείδηση των ανθρώπινων δυνατοτήτων και γνώσεων και βαίνει προς τον δρόμο της φιλοσοφίας, την τάση δηλαδή για απόλυτη κατανόηση των πραγμάτων. Η διαδικασία αυτή αποτελεί προσπάθεια του φιλοσόφου για εμβάθυνση στην αλήθεια. Η φιλοσοφία προσιδιάζει στον άνθρωπο, αφού ο Θεός έχει σοφία. Ο φιλόσοφος βρίσκεται στο μεταίχμιο γνώσης και άγνοιας, γεγονός που αποτελεί διακαή πόθο και ενδιαφέρον για την αληθινή σοφία. Ο άνθρωπος που αγνοεί κάτι, κατά κύριο λόγο αγνοεί την ίδια του την άγνοια και γι' αυτό δεν αισθάνεται την ανάγκη της φιλοσοφίας. Έργο κατά αποκλειστικότητα του φιλοσόφου είναι η διαλεκτική, μια ιδιαίτερα σημαντική μέθοδος αναζήτησης του αληθούς και πιο συγκεκριμένα όργανο της προσπάθειας της ψυχής να φθάσει τις ιδέες και να εξακριβώσει την μεταξύ τους σχέση. Η κατανόηση της πλατωνικής θεωρίας των Ιδεών αποτελεί απαραίτητο όρο για την κατανόηση του πλατωνικού οικοδομήματος στο σύνολό του²⁰.

¹⁹ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 19

²⁰ Βλ. Πλάτων *Γοργίας* (1993): σελ. 30

Ο χώρος της φιλοσοφίας βρίσκεται μεταξύ της ανάμνησης, μιας γνώσης δηλαδή που αποκομίσθηκε πριν τη γέννηση και του έρωτος που σημαίνει η ροπή προς ένα κάλλος που συναντάται μετά τον θάνατο του ανθρώπου. Ως μέσο εξαγνισμού της ψυχής και άρσης των δεσμών που φέρει με το σώμα, η φιλοσοφία αποτελεί ένα είδος προετοιμασίας για τον θάνατο, διαφύλαξης των αληθειών και των αξιών που αποκτά κανείς πεθαίνοντας και τις οποίες η σωματική γέννηση συσκοτίζει και καταστρέφει²¹. Φυσικά μεγάλη και οξεία ήταν και η αντίθεση που προέβαλε ο Πλάτων προς τους εκπροσώπους της ρητορικής, θεωρώντας την τελευταία ως τέχνη κολακείας και απάτης. Φαίνεται πως το ζήτημα της ρητορικής απασχόλησε δεόντως τον Πλάτωνα, αφού αφιέρωσε αρκετούς διαλόγους ασχολούμενος με αυτό το δαιδαλώδες θέμα. Ωστόσο, αν και δεν μετακινήθηκε ποτέ από τη κακή εικόνα που είχε για τη ρητορική, η *Απολογία* του, που αποτελεί έναν υποτιθέμενο λόγο υπεράσπισης του Σωκράτη κατά τη διάρκεια της καταδίκης του το 399 π.Χ., αποδεικνύει το ταλέντο της μεγάλης ρητορικής δεινότητας που τον διακατείχε.

Μεταξύ της ρητορικής και της σοφιστικής υπάρχουν ισχυροί δεσμοί τους οποίους ο Πλάτων με μεγάλη προθυμία υπενθυμίζει. Η τέχνη της ρητορικής σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να παραμείνει αμόλυντη από το πνεύμα της σοφιστικής διανόησης. Ο φιλόσοφος σε πολλές περιπτώσεις γίνεται χαϊρέκακος όταν σημειώνει ότι ο σοφιστής είναι ένα είδος εμπόρου, ένας πωλητής μιας κενής και ανούσιας γνώσης.

Το κακό κλίμα που είχε δημιουργήσει η ρητορική προς τους γραπτούς λόγους, είχε καταστήσει τους πιο ικανούς και σεβαστούς ανθρώπους μέσα στις πόλεις διστακτικούς προς την συγγραφή λόγων, γιατί φοβούνταν την κρίση του μέλλοντος, μήπως κατηγορηθούν ως σοφιστές σύμφωνα με τις απόψεις του Φαίδρου στον ομώνυμο διάλογο (257d). Η μομφή πιθανόν να στρεφόταν και εναντίον οποιουδήποτε συγγραφέα ίσως ακόμη και ο Πλάτων να ταυτίζεται με τους ρήτορες και τους σοφιστές της εποχής του. Τη ρητορική τέχνη ο Πλάτων τη θεωρούσε κατώτερο είδος λόγου, αν και ο ίδιος είχε μαγευτεί από αυτήν κατά την νεότητά του και κατείχε την δύναμη συγγραφής λόγων διανθισμένων με ρητορικό και πομπώδες ύφος. Οι διάλογοι του *Πρωταγόρας*, *Μενέξενος* και *Συμπόσιον* δείχνουν τις ρητορικές του καταβολές. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο θα προσπαθήσει αργότερα να διακρίνει την αληθινή λογογραφία από την ψεύτικη και να

---

²¹ Βλ. Veggeti (2003¹⁶): σελ. 182

καθορίσει την αληθινή τέχνη του λόγου και την σχέση της ρητορείας με την φιλοσοφία και την διαλεκτική²².

Η δυσπιστία και το αρνητικό κλίμα που υπήρχε εκείνη την εποχή κατά της ρητορικής βρήκε, βάσει των παραπάνω, απόλυτη και ανώτερη έκφραση στους διαλόγους του Πλάτωνος, οι οποίοι συνιστούν ένα θεμελιώδες και βασικό κεφάλαιο στην ιστορία της ρητορικής. Αφετηρία αποτελεί η κριτική του Σωκράτη προς τους σοφιστές. Η καταγγελία των κακών αυτών ειδημόνων και των αξιών που αυτοί πρεσβεύουν είναι ένας από τους στόχους του σωκρατικού διαλόγου στον Πλάτωνα. Ο τελευταίος καταγγέλλει τους εκπροσώπους της σοφιστικής κίνησης ως τους πλέον επικίνδυνους αγύρτες και ασκεί κριτική κυρίως στην αυτό-παρουσίασή τους ως ικανών ομιλητών και δασκάλων της συγκεκριμένης δεξιότητας. Επιπλέον ο Πλάτων με το προσωπείο του Σωκράτη δεν αρκείται μόνο στο γεγονός να καταγγείλει υπαρκτά πρόσωπα αλλά να διαμορφώσει σε θεωρητικό επίπεδο τη μορφή του σοφιστή προκειμένου να τον παρουσιάσει ως κακό σωσία του φιλοσόφου. Ο σοφιστής όπως και ο φιλόσοφος αναφέρονται στα ζητήματα της *σοφίας* και της *γνώσης*. Ο πρώτος υποστηρίζει πως τα κατέχει, ενώ ο δεύτερος πως τα διερευνά. Ο πρώτος αποκαλείται ειδήμων της σοφίας (*σοφιστής*), ο άλλος όμως φίλος της σοφίας (*φιλόσοφος*). Αυτός ο ουσιαστικός ανταγωνισμός συνεπάγεται, από τη πλευρά της ρητορικής, την εδραίωση μιας ριζικής αντίθεσης ανάμεσα στη σοφιστική τέχνη του λόγου και στη φιλοσοφία. Άλλωστε η πλατωνική αρνητική στάση προς τη ρητορική υποκρύπτει μια πολιτική πλευρά. Ως εχθρός της δημοκρατίας, ο Πλάτων δεν μπορεί να πράξει τίποτε άλλο παρά να καταγγείλει τη ρητορική τέχνη η οποία συνίσταται ως μία από τους μηχανισμούς αυτού του καθεστώτος²³.

Ο Πλάτων, επίσης, είχε σοβαρούς προσωπικούς λόγους να ταχθεί σθεναρώς κατά της ρητορικής, διότι κατά τη διάρκεια μιας δίκης ο δάσκαλός του Σωκράτης καταδικάστηκε αδικώς σε θάνατο από το λαϊκό δικαστήριο. Ο Σωκράτης υπερασπίστηκε τον εαυτό του αλλά δεν κατάφερε να πείσει τους κριτές. Ο Πλάτων θεωρεί πως η συγκεκριμένη έκβαση δεν εξευτέλισε τον δάσκαλό του αλλά τους ίδιους τους δικαστές με την απόφαση που έλαβαν²⁴.

---

²² Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 285

²³ Βλ. Pernot (2005): σελ. 82

²⁴ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 128-129, 132-133

Η έννοια της ρητορικής ορίζεται ως *πειθούς δημιουργός*. Σύμφωνα με τις απόψεις του Σωκράτη, η τέχνη του ρητορικού λόγου δεν είναι ακριβώς τέχνη αλλά ένα είδωλο τέχνης, εφ' όσον δεν βασίζεται στην πραγματική γνώση του αντικειμένου της. Το άκρον άωτον της επιδεξιότητας της ρητορικής με σκοπό να επιτευχθούν οι στόχοι της είναι η προσφυγή της στην κολακεία. Απέχοντας πολύ μακριά από τη διατύπωση ενός δυναμικού λόγου, προκειμένου να οδηγήσει τους πολίτες προς το αγαθό και το καλό που είναι χαρακτηριστικό της αληθινής πολιτικής τέχνης, η ρητορική απευθύνεται προς τους ακροατές βάζοντας τους ν' ακούσουν αυτό που επιθυμούν και όχι αυτό που πρέπει. Ο σκοπός της ρητορικής είναι να καταστήσει τον εαυτό της όσο γίνεται δυνατό και ευχάριστο, γεγονός που όπως είναι φυσικό διευκολύνει το πείθειν: *τῶ αὐτῶν γὰρ ἦθει λεγομένων τῶν λόγων ἕκαστοι χαίρουσι, τῶ δὲ ἄλλοτρίῳ ἄχθονται, εἰ μὴ τι σὺ ἄλλο λέγεις, ᾧ φίλη κεφαλή* (Γοργίας, 513c).

Ο ρητορικός βίος παραπέμπει στην επιδίωξη της υλικής επιτυχίας τόσο του ίδιου του ρήτορα όσο και των άλλων που σχετίζονται με αυτόν. Εκφράζεται από τους μεγάλους άνδρες του αθηναϊκού κράτους, τον Μιλτιάδη, τον Θεμιστοκλή, τον Κίμωνα και τον Περικλή οι οποίοι έφθασαν στο απόγειο την οικονομική και στρατιωτική δύναμη της πόλης-κράτους. Στην αντίθετη κατεύθυνση, ο φιλοσοφικός βίος έχει στρέψει το βλέμμα του προς το αγαθό που μεριμνά για την φροντίδα και την καλλιέργεια της ψυχής και την εκπαίδευση των πολιτών, ανεξαρτήτως κόστους. Αντιπροσωπευτική στην προκειμένη περίπτωση είναι η περίπτωση του Σωκράτη, πανταχού παρόντος ως εγγυητή και παραδείγματος ηθικής επιτυχίας²⁵.

Ο Πλάτων φθάνει στο σημείο να διακρίνει τα διάφορα είδη των επιστημών από τις άλλες μορφές τέχνης. Γι' αυτόν η πραγματική επιστημονική γνώση είναι η μαθηματική. Οι έτερες μορφές γνώσεις δεν είναι τίποτε άλλο παρά τέχνες που συνδέονται με τη *δόξαν*. Μπορούν να διαταχθούν σε ιεραρχική δομή, αναλόγως του βαθμού εγγύτητας τους και συσχέτισης του με τη μαθηματική επιστήμη. Η αρχιτεκτονική, συνεπώς, που χρησιμοποιεί κατεξοχήν μαθηματικές μεθόδους, είναι η πρώτη των τεχνών. Αντιθέτως, στην τελευταία βαθμίδα των τεχνών ανήκουν η ιατρική και η ρητορική λόγω της εξαιρετικής μεταβλητότητάς τους και της απροσδιοριστίας του πεδίου όπου ασκούνται²⁶.

²⁵ Βλ. Pernot (2005): σελ. 83-86

²⁶ Βλ. Vegetti (2003¹⁶): σελ. 174

Η φιλοσοφία για τον Πλάτωνα σε όλες τις συνιστώσες της - ηθική, αισθητική, μεταφυσική - είναι πρωτίστως πολιτική και κάθε διάλογος είναι ταυτοχρόνως προτρεπτικός επειδή καθοδηγεί σ' ένα δρόμο μύησης και σε μια διαλεκτική άσκηση²⁷.

---

²⁷ Βλ. Said και Trede και Boulluec (2001²): σελ. 277

Γοργίας-Μενέξενος-Εὐθύδημος

Ο διάλογος του Πλάτωνος *Γοργίας* φέρει τον υπότιτλο ἢ *Περὶ Ρητορικῆς* που αποδίδεται στους μεταγενέστερους εκδότες και όχι στον συγγραφέα. Ανήκει στους σωκρατικούς διαλόγους και είναι από τα πιο περίφημα συγγράμματα της ηθικής φιλοσοφικής γραμματείας²⁸. Ο Πλάτων σε αυτό τον λόγο ερευνά τη ρητορική με μοναδικό και ανεπανάληπτο τρόπο σχετικά με την πολιτική και ηθική της αξία και την καταγγέλλει στο πρόσωπο του σοφιστή και δασκάλου της Γοργία με μεγάλη αυστηρότητα ως τέχνη του ψεύδους και της εξαπάτησης, ολέθρια για τις πολιτείες και τα άτομα. Μάταια συνεπώς αναμένει κανείς να βρει στο έργο του απόψεις σχετικές με τη τέχνη του γράφειν, του συνθέτειν και του ομιλείν. Στο έργο αυτό, ο φιλόσοφος εκθέτει τη σωκρατική ηθική με πολύ θερμό συναίσθημα και συγκινητική ευγλωττία ώστε ανέκαθεν αποτελούσε ένα από τα πιο αγαπημένα κείμενα κάθε λάτρη της ηθικής και πολιτικής γραμματείας των αρχαίων χρόνων²⁹. Κύριο πρόσωπο του διαλόγου είναι ο Σωκράτης και βασικοί συνομιλητές του είναι ο Γοργίας, ο Πώλος και ο Καλλικλής. Ο Γοργίας υπήρξε περίφημος ρήτορας και σοφιστής με καταγωγή από τους Λεοντίους της Σικελίας. Είχε μαθητεύσει κοντά στον Εμπεδοκλή και η άρτια ρητορική του είχε σαγηνεύσει έντονα την αθηναϊκή νεολαία. Ο Πώλος από τον Ακράγαντα ήταν μαθητής του Γοργία και μεγάλος οπαδός της διδασκαλίας του. Για τη φυσιογνωμία του Καλλικλή τα στοιχεία είναι ελάχιστα, παρά μόνο όσα περιέχονται στον διάλογο. Έφερε την καταγωγή του από τον δήμο Αχαρνών και στον διάλογο παρουσιάζεται ως νέος φιλόδοξος πολιτικός³⁰.

Η απάντηση του Πλάτωνος στον Γοργία στο ομώνυμο έργο έχει σκοπό να δείξει ένα σχήμα φιλοσοφικής διαλεκτικής που βρίσκεται σε ανώτερη μορφή από τη ρητορική η οποία μαστιγώνει και βασανίζει τον άνθρωπο με τον πιο ανελέητο τρόπο ως εκμεταλλευτική συγκινησιακή πρακτική. Ο Γοργίας θα οδηγηθεί στη ταπεινωτική παραδοχή ότι ο κάτοχος της ρητορικής τέχνης υπερτερεί μόνο εκείνων που δεν γνωρίζουν. Οι φιλόσοφοι από τη δική τους πλευρά έχουν προσεγγίσει τα τεχνάσματα της ρητορικής με ιδιαίτερη προσοχή ενώ οι αυτοαποκαλούμενοι ανταγωνιστές τους έχουν με

---

²⁸ Βλ. Πλάτων *Γοργίας* (1993): σελ. 47

²⁹ ό. π: σελ. 136

³⁰ ο. π: σελ. 48

αγανάκτηση καταγγέλλει τη δυσφήμισή τους από τον Πλάτωνα ως έργο πρόστυχης ρητορικής. Το γενικότερο θέμα του διαλόγου είναι η ρητορική. Η τέχνη αυτή φτωχή ως προς το πνευματικό της υπόβαθρο και ασχέτως της φαινομενικότητάς της, έχει μετατραπεί σε άκρως επικίνδυνη ως προς το ηθικό της επίπεδο, τόσο για τη συγκρότηση της προσωπικότητας ιδιαιτέρως των νέων, όσο και για τη δημόσια ζωή και την πολιτική συμπεριφορά των πολιτών και των πολιτικών ανδρών³¹.

Ο φιλόσοφος Πλάτων, ουδέποτε αμφέβαλλε ότι ο προφορικός λόγος ήταν σε θέση ν' αλλάξει τις ψυχές των ανθρώπων. Ο Σωκράτης από τη δική του πλευρά περιγράφει τη ρητορική ως *ψυχαγωγία τις διά λόγων*. Ο Πλάτων συνέθεσε τον συγκεκριμένο διάλογο κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Ο ρόλος των ρητόρων στο δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας ήταν γνωστός και πολύ σημαντικός. Η αθηναϊκή αριστοκρατία ασχολήθηκε με πάθος με τη σπουδή της ρητορικής που είχε διπλό πλεονέκτημα. Πρώτον, οι ρήτορες επιθυμούσαν να προσφέρουν στα ανήσυχα πνεύματα μια σαγηνευτική μορφή ανώτερης εκπαίδευσης, όπως ήταν η ρητορική και δεύτερον, να προετοιμάσουν τους νέους για τη δημόσια ζωή και την άσκηση των πολιτικών και κοινωνικών καθηκόντων τους. Η ρητορική εξελισσόταν σε μια καθολική μόρφωση της ψυχής και δέσμευε το άτομο σ' έναν προκαθορισμένο τρόπο ζωής για ολόκληρη την μετέπειτα εξέλιξή του. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ο Γοργίας ήταν απλώς *δεινός λέγειν*. Η τέχνη του αποτελεί την τέχνη της λεκτικής μαγείας για την οποία αναφέρει στο έργο του *Ἑλένης Ἐγκώμιον* πως η δύναμή της σαγηνεύει και πείθει την ψυχή αλλάζοντας τη γνώμη σε ό, τι μπορεί να πιστεψει ως τότε μέσω της γοητείας. Για τον Γοργία, όπως φαίνεται, η ανταπόκριση των γεγονότων στην αλήθεια είναι δευτερευούσης σημασίας. Η τέχνη είναι αυτή που κατορθώνει να πείσει ένα τεράστιο πλήθος ανθρώπων.

Η δριμεία καταδίκη του Πλάτωνος στον *Γοργία* κατά του ομώνυμου σοφιστή και ρήτορα είναι χαρακτηριστική και διαπερνάει όλο το έργο (455c)³². Ο Γοργίας όταν ερωτάται από τον Σωκράτη να του ομολογήσει ποιας τέχνης θεωρεί τον εαυτό του γνώστη του απαντά δίχως τον παραμικρό δισταγμό, της ρητορικής: *Τῆς ῥητορικῆς, ᾧ Σώκρατες* (449b). Η φιλοσοφία ως αναζήτηση της αλήθειας και της γνώσης, ως ενδοσκόπηση και ανύψωση στη σφαίρα του θείου, ήταν η ισόβια ασχολία του Σωκράτη

³¹ Βλ. Πλάτων *Γοργίας* (1993): σελ. 142-143

³² Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 147-148

και ο βασικός προορισμός του όπως δείχνει να τον παρουσιάζει ο Πλάτων. Ο Καλλικλής αποτελεί το φοβερό παιδί της ρητορικής, ο θρασύς ανήθικος άνθρωπος που οδηγεί τη σκέψη του στα άκρα και αφού έχει έρθει σε δύσκολη θέση από τη διαλεκτική του Σωκράτη δε διστάζει ν' απορρίψει όλη την παραδοσιακή ηθική για να σώσει τη τέχνη της ρητορικής από το σίγουρο ναυάγιο³³. Ο Σωκράτης φέρνει στο προσκήνιο ένα θέμα που θ' αποδειχθεί κατόπιν ιδιαίτερος σημαντικό. Αν ο Γοργίας δυσκολεύεται να εξηγήσει το αντικείμενο της ρητορικής, τότε προκύπτει το ερώτημα αν η ρητορική έχει πράγματι αντικείμενο: *Καὶ μὴν καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι, ὧ Γοργία, οὕτως ἔχουσιν ἑκάστη αὐτῶν περὶ λόγους, ἐστὶν τούτους, οἱ τυγχάνουσιν ὄντες περὶ τὸ πρᾶγμα οὗ ἑκάστη ἐστὶν ἡ τέχνη* (450b). Αν όχι, μήπως έχουν δίκιο ο Γοργίας και ο Πώλος που ισχυρίζονται πως η ρητορική είναι τέχνη; Ο Σωκράτης μεθοδικά οδηγεί τον Γοργία ν' αναφέρει ότι η ρητορική εξασφαλίζει δύναμη και ισχύ και ως εκ τούτου είναι μεγάλο αγαθό (451d). Οι νέοι αριστοκράτες της Αθήνας δεν σπούδασαν τη ρητορική σαν μια εξεζητημένη κατάρτιση αλλά επειδή αποτελούσε τον μοναδικό τρόπο που θα τους έδινε τα κλειδιά της εξουσίας και πιο συγκεκριμένα της δημοκρατίας. Από αυτή τη συζήτηση δίνεται η εντύπωση ότι η ρητορική αποτελεί έναν κλάδο αδιαμόρφωτο, καθορισμένο με αοριστολογίες που καταπιάνεται με τους λόγους και την πειθώ των ίδιων των ρητόρων, χωρίς να διερευνά σε βάθος την ουσία και την αξία της τέχνης τους. Η εξέταση του Σωκράτη προς τον Γοργία φθάνει στο τέλος της με μια αβεβαιότητα. Πώς είναι δυνατόν να εναρμονισθεί ο ισχυρισμός πως η ρητορική δεν είναι ποτέ άδικη, αφού σε καμία περίπτωση οι λόγοι της δεν αφορούν στη δικαιοσύνη, με τον ισχυρισμό ότι ο ρήτορας μπορεί να χρησιμοποιεί τη ρητορική με άδικο τρόπο; Ο Σωκράτης φανερώνει πως η ρητορική δεν σχετίζεται με καμία πραγματική επιστήμη και κατά συνέπεια δεν αξίζει τ' όνομα μιας αξιοσέβαστης τέχνης. Συμπληρώνοντας αναφέρει πως η ρητορική αποτελεί ομοίωμα της πολιτικής. Η ρητορική επομένως γίνεται απατηλή και επικίνδυνη, ασκείται όχι για να καταπολεμήσει την αδικία αλλά για να εναγκαλισθεί μαζί της και να συμπράξει στα πιο οδυνηρά και μεγάλα κακά. Παρά λοιπόν τον συγκρατημένο τόνο του Σωκράτη, αναγνωρίζεται έμμεσα η συστηματική και μεθοδική προσπάθεια του Πλάτωνος να υποβαθμίσει τη ρητορική σε πνευματικό και ηθικό επίπεδο και να την απαξιώσει ως τέχνη του ψεύδους και της κολακείας.

³³ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 139

Στη συζήτηση του Σωκράτη και του Πώλου, η επέμβαση του τελευταίου συνέβη τη στιγμή ακριβώς που ο Γοργίας βρέθηκε σε αντίφαση και υποχρεώθηκε ν' αναγνωρίσει ότι ο ρήτορας που θα έπρεπε ν' ασχολείται μόνο με τη δικαιοσύνη, πολλές φορές οδηγείται στην υπηρέτηση της αδικίας³⁴. Η ρητορική δεν αποτελεί τέχνη, δηλαδή ένα σύνολο εξειδικευμένων γνώσεων. Πρόκειται απλά και μόνο για μια εμπειρική μέθοδο και πιο ειδικά για μια τεχνική παροχής απόλαυσης. Σχετικά με την επίδραση του ρητορικού λόγου στην ψυχή του ανθρώπου, ο σοφιστής υποστηρίζει ότι διδάσκει την αρετή. Η αρετή όμως διδάσκει απλώς τον τρόπο ζωής που έχει τις περισσότερες πιθανότητες να καταστεί αποδεκτός από το άτομο. Ο Πώλος με τη σειρά του αναρωτιέται αν οι καλοί ρήτορες είναι *φαῦλοι κόλακες* και οι πιο δυνατοί στην πόλη: *Ἄρ' οὖν δοκοῦσί ὡς κόλακες ἐν ταῖς πόλεσι φαῦλοι νομίζεσθαι οἱ ἀγαθοὶ ῥήτορες;* (466b). Δίνεται με τον τρόπο αυτό η ευκαιρία στον Σωκράτη να επιχειρηματολογήσει υπέρ αυτού του ερωτήματος. Ισχυρίζεται λοιπόν πως μπορεί ένας άνθρωπος που πράττει στην πόλη όσα στον ίδιο φαίνονται ωφέλιμα να μην διαθέτει μεγάλη δύναμη. Ο Πώλος του απαντά πως θα του ήταν πιο ευχάριστο να δρα κανείς σύμφωνα με την επιθυμία του παρά να μην μπορεί και θα ένιωθε ζήλια προς τον ρήτορα ή τον τύραννο που θα είχαν τη δυνατότητα να φυλακίζουν, να εξορίζουν και να φονεύουν όποιον ήθελαν (466c). Στη συζήτηση των δύο αυτών προσώπων αναφέρεται ότι η ρητορική δεν είναι μια πραγματική μάθηση που στηρίζεται στη γνώση της αλήθειας. Αποτελεί μόνο μια απλή εμπειρία, μια απλή άσκηση και επιδεξιότητα που έχει επινοηθεί για κολακεία και για πρόκληση ευχαρίστησης. Η δύναμη της ρητορικής χρησιμεύει μόνο σ' εκείνον που επιθυμεί να πράττει άδικα και ν' αποφεύγει την τιμωρία. Κατά την άποψη του Πώλου, το εγκώμιο της ρητορικής προηγείται κάθε ειδικού ορισμού του περιεχομένου της. Σε αυτή την θέση που εκφράζει ο Πώλος, ο Πλάτων παραθέτει ένα πιο σοβαρό και υπεύθυνο ήθος. Βλέπει λοιπόν τη ρητορική ως ένα εργαλείο και όχι ως θέαμα. Η δύναμη που διαθέτουν οι ρήτορες είναι μικρή επειδή πράττουν αυτό που κρίνουν οι ίδιοι ότι είναι καλύτερο χωρίς να το αξιολογούν με τη φρόνησή τους: *Ἀγαθὸν οὖν οἶει εἶναι, ἐάν τις ποιῇ ταῦτα ἃ ἂν δοκῇ αὐτῷ βέλτιστα εἶναι, νοῦν μὴ ἔχων;* (466e). Ο Σωκράτης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αν η ρητορική φέρει αξία, αυτή είναι να πείθει ο ομιλητής τους πάντες για την ορθότητα

---

³⁴ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 153-158

των λεγομένων του. Ο Πώλος δείχνει να συμφωνεί με τον Σωκράτη στα προαναφερθέντα. Επομένως είναι ανυπόστατος ο ισχυρισμός ότι η ρητορική είναι σημαντική επειδή καθιστά τον κάτοχο της ικανό ν' αποφεύγει την τιμωρία του για τυχόν άδικες πράξεις. Ο καλύτερος τρόπος για να χρησιμοποιεί κανείς την ευγλωττία του είναι όταν διενεργεί παράνομες πράξεις να καταγγέλλει τον εαυτό του και να εξασφαλίζει από τον δικαστή κάθε αναγκαία τιμωρία προς αποκατάσταση της ψυχικής του υγείας. Η συζήτηση του Σωκράτη με τον Γοργία αναπαριστά απλώς την επιφάνεια της ρητορικής παράδοσης, η συζήτηση όμως με τον Πώλο αναπαριστά την αρχή της σε βάθος ανάλυσης του φλέγοντος αυτού ζητήματος³⁵. Η συζήτηση αυτή κατέστησε πιο συγκεκριμένες τις αντιλήψεις σχετικά με την ανθρώπινη ζωή και την πολιτική ισχύ που συνεπάγεται η ρητορική. Με αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε ένα άλλο είδος ζωής που στηρίζεται στην πραγματική γνώση και απέχει από την αδικία³⁶.

Στη συζήτηση του Σωκράτη με τον Καλλικλή, ο τελευταίος εξαπολύει δριμεία επίθεση κατά της φιλοσοφίας και κατανοεί τους νέους όταν την ασκούν για λίγο διάστημα κατά τη διάρκεια της νεότητάς τους αλλά τους ειρωνεύεται στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή όταν επιχειρηματολογούν με τον Σωκράτη. Συγκεκριμένα αναφέρει: *ἐὰν γὰρ καὶ πάνν εὐφυῆς ἦ καὶ πόρρω τῆς ἡλικίας φιλοσοφῆ, ἀνάγκη πάντων ἄπειρον γεγονέναι ἐστὶν ὧν χρῆ ἔμπειρον εἶναι τὸν μέλλοντα καλὸν κἀγαθὸν καὶ εὐδόκιμον ἔσεσθαι ἄνδρα.- ἐπειδὴν δὲ ἤδη πρεσβύτερος ὧν ἄνθρωπος ἔτι φιλοσοφῆ, καταγέλαστον, ὧ Σώκρατες, τὸ χρῆμα γίνεταί, καὶ ἔγωγε ὁμοίωτατον πάσχω πρὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας ὥσπερ πρὸς τοὺς ψελλιζομένους καὶ παίζοντας* (484d-485b). Η επίθεση του Καλλικλή κατά της φιλοσοφικής παιδείας, εξαπολυμένη χωρίς ρητορικά τεχνάσματα και στολίδια αλλά με ουσιαστική και βαθιά ειλικρίνεια, αποβαίνει πολύ πιο προσοδοφόρα από τους αντίστοιχους λόγους του Γοργία και του Πώλου. Ο Καλλικλής στη πορεία του διαλόγου προφητεύει ότι η ρητορική είναι αυτή που θα οδηγήσει τον Σωκράτη στο θάνατο (486b). Η ευγλωττία και η πειστικότητα της ρητορικής αποτελούσαν υποχρεωτικά τους βασικούς τρόπους για την εξασφάλιση δύναμης. Ο Σωκράτης αργότερα θέτει το ερώτημα ποιος είναι ο ειδικός ώστε να διακρίνει ποια από τα ευχάριστα είναι αγαθά και ποια όχι. Ποιος επίσης κρίνει τι είναι ευεργετικό; Αυτός που ασκεί τη ρητορική στη δημόσια ζωή ή ο

³⁵ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 167

³⁶ ό. π: σελ. 159-160, 165-167

φιλόσοφος; ὁρᾶς γὰρ ὅτι περὶ τούτου ἡμῖν εἰσὶν οἱ λόγοι, οὗ τί ἂν μᾶλλον σπουδάσειέ τις καὶ μικρὸν νοῦν ἔχων ἄνθρωπος, ἢ τοῦτο, ὄντινα χρῆ τῶν ζῆν, πότερον ἐπὶ ὄν σὺ παρακαλεῖς ἐμέ, τὰ τοῦ ἀνδρὸς δὴ ταῦτα πράττοντα, λέγοντά τε ἐν τῷ δήμῳ καὶ ῥητορικὴν ἀσκοῦντα καὶ πολιτευόμενον τοῦτον τὸν τρόπον ὃν ὑμεῖς νῦν πολιτεύεσθε, ἢ ἐπὶ τόνδε τὸν βίον τὸν ἐν φιλοσοφίᾳ, καὶ τί ποτ' ἐστὶν οὗτος ἐκείνου διαφέρων (500c). Ο Σωκράτης και ο Καλλικλῆς εκπροσωποῦν δύο ἀντίθετα ἰδανικά. Το πρῶτο ἰδανικό εἶναι ο φιλοσοφικός βίος, το δεύτερο ἀποτελεῖ ο βίος τῆς δράσης. Κατὰ τον Σωκράτη, ὅποιος ἐπιθυμεί ν' ἀσχοληθεῖ με τὴν πολιτικὴν βρίσκεται ἀντιμέτωπος με τὸ ἐρώτημα, ἀν ἐπιθυμεί ν' ἀσκήσει τὴν τέχνη τῆς κολακείας, δηλαδὴ τὴν ῥητορικὴν ἢ τὴν δίκαιη πολιτικὴν με σκοπὸ να κάνει τους ἀνθρώπους καλύτερους; Στόχος λοιπὸν του πολιτικοῦ πρέπει να εἶναι ἡ δημιουργία σωφροσύνης, δικαιοσύνης καὶ ἠθικῆς βελτίωσης στὶς ψυχές των πολιτῶν. Ἡ τέχνη του πολιτικοῦ καὶ του ῥήτορα εἶναι ἡ διαμόρφωση ἀτόμων που θ' ἀποδέχονται τὶς ἴδιες ἀξίες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, φιλοσοφία για τον Σωκράτη σημαίνει να νοιάζεται κανεὶς για τὴν ἴδια του τὴν ψυχὴ προκειμένου ν' ἀποκτήσει ἀρετὴ. Αυτό πάντοτε ἐπραττε ο ἴδιος καὶ αὐτὸς προτρέπει καὶ τους ἄλλους να πράξουν. Ο πραγματικὸς ῥήτορας πρέπει να εἶναι εὐσεβὴς καὶ βαθύς γνώστης των δικαίων³⁷. Ο Σωκράτης ἐξηγεῖ στον Καλλικλῆ: ἦ καὶ ἢ τοῦ νεῖν ἐπιστήμη σεμνὴ τίς σοι δοκεῖ εἶναι;.. καὶ μὴν σώζει γε καὶ αὕτη ἐκ θανάτου τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν εἷς τι τοιοῦτον ἐμπέσωσιν οὗ δεῖ ταύτης τῆς ἐπιστήμης. εἰ δ' αὕτη σοι δοκεῖ μικρὰ εἶναι, ἐγὼ σοι μείζω ταύτης ἐρῶ, τὴν κυβερνητικὴν, ἢ οὐ μόνον τὰς ψυχὰς σώζει ἀλλὰ καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ χρήματα ἐκ τῶν ἐσχάτων κινδύνων, ὥσπερ ἢ ῥητορικὴ. καὶ αὕτη μὲν προσεσταλμένη ἐστὶν καὶ κοσμία, καὶ οὐ σεμνύνεται ἐσχηματισμένη ὡς ὑπερήφανόν τι διαπραττομένη (511c-d). Ο Σωκράτης ἀναφέρει πως κατὰ τὴν ἀποψη του ἡ σοφιστικὴ εἶναι σπουδαιότερη καὶ ωραιότερη ἀπὸ τὴν ῥητορικὴν, διότι οἱ ῥήτορες δὲν ἐπιτρέπεται αὐτὸ τ' ὁποῖο διδάσκουν παραλλήλως να το κατηγοροῦν μίας καὶ θα εἶναι σαν να κατηγοροῦν τους ἰδίους τους εαυτούς τους: τῆ δὲ ἀληθείᾳ κάλλιον ἐστὶν σοφιστικὴ ῥητορικῆς ὅσπερ νομοθετικὴ δικαστικῆς καὶ γυμναστικῆς ἰατρικῆς· μόνοις δ' ἔγωγε καὶ ὦμην τοῖς δημηγόροις τε καὶ σοφισταῖς οὐκ ἐγχωρεῖν

³⁷ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 188-189, 191

μέμφεσθαι τούτῳ τῷ πράγματι ὃ αὐτοὶ παιδεύουσιν, ὡς πονηρόν ἐστιν εἰς σφᾶς, ἢ τῷ αὐτῷ λόγῳ τούτῳ ἅμα καὶ ἑαυτῶν κατηγορεῖν ὅτι οὐδὲν ὠφελήκασιν οὓς φασιν ὠφελεῖν (520b). Ο Σωκράτης καλεῖται μόνος του να ολοκληρώσει την επιχειρηματολογία του αναφέροντας πως η ψυχή του φιλοσόφου που έπραξε σωστά και δίκαια, απολαμβάνει τεράστια αγαθά και πλούτη στα νησιά των μακάρων φιλοσόφου: τὰ αὐτοῦ πράξαντος καὶ οὐ πολυπραγμονήσαντος ἐν τῷ βίῳ, ἠγάσθη τε καὶ ἐς μακάρων νήσους ἀπέπεμψε (526c).

Στο δραματικό αυτό έργο όπως είναι ο *Γοργίας* φαίνεται το ενδιαφέρον του Πλάτωνος για την αποφυγή της φθοροποιού επίδρασης της ρητορικής τέχνης στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Ο Πλάτων άλλωστε δεν παραμένει σε αυτή τη σάτιρα. Δείχνει ότι η επιλογή ανάμεσα στη κοινή ρητορική και τη φιλοσοφία δεσμεύει όλη τη ζωή του ανθρώπου. Οι κίνδυνοι και τα κακά που περιβάλλουν τη ψυχή του ανθρώπου από τη χρήση μιας κακής ρητορικής δεν μπορούν να κρύψουν το μέγεθος και την αξία μιας τέχνης του λόγου που θ' αποκήρυσσε τις χαρές και τις ευκολίες που προσφέρει. Ο Πλάτων όμως συνθέτει τον συγκεκριμένο διάλογο με σκοπό να υποβάλλει σε αρνητική κριτική τις πλευρές της υπάρχουσας ρητορικής παρά να εκθέσει τις αρχές μιας αναμορφωμένης ρητορικής. Φαίνεται πως ο Γοργίας, ο Πώλος και ο Καλλικλής αντιπροσωπεύουν τις τρεις πτυχές της ρητορικής όπως αναπτύχθηκε τον 5^ο αιώνα π.Χ. Η πρώτη πτυχή είναι η ρητορική ως μορφή τέχνης, ως διαμόρφωση λογοτεχνικών τεχνικών και επινοήσεων που δε σχετίζονται με κάποιον ιδιαίτερο σκοπό (Γοργίας). Η δεύτερη πτυχή αφορά τη ρητορική ως συνειδητή σπουδή, ως γνώση της δύναμής της να κερδίζει πλούτο και θέσεις γι' αυτούς που την ασκούν (Πώλος) και η τρίτη πτυχή είναι η ρητορική ως πολιτική, ως ενεργητικός και δραστήριος τρόπος κατάκτησης αυτών των σκοπών (Καλλικλής).

Συνεπώς, φανερόνεται ότι στον συγκεκριμένο διάλογο του Πλάτωνος ο Γοργίας φαίνεται να δίνει τον ορισμό της ρητορικής τέχνης. Πρόκειται για την τέχνη της πειθούς που μπορεί να κάνει φανερές τις κατανοητές αρχές. Μαθαίνοντας αυτή την τέχνη κανείς, καταφέρνει να παρουσιάζεται στα δικαστήρια και να κατορθώνει να δίνει απαντήσεις σε διάφορα ηθικά θέματα. Σύμφωνα με τον Γοργία ο επιδέξιος ρήτορας αποδεικνύεται πιο πειστικός από τον ειδικό που διαθέτει τη ικανότητα της ρητορικής. Ο ρήτορας που δεν γνωρίζει την ιατρική επιστήμη πολλές φορές αποδεικνύεται πιο πειστικός από έναν

πραγματικό ιατρό. Αν και δεν έχει την κατάλληλη τεχνική γνώση, ο ρήτορας μπορεί με τη δύναμη του λόγου να πείσει τους ασθενείς. Οι ρήτορες, οι δάσκαλοι της ρητορικής διδάσκουν στους μαθητές τους να χρησιμοποιούν σωστά το λόγο. Αν οι τελευταίοι δε μάθουν να τον χειρίζονται με ορθό τρόπο, τότε δεν ευθύνονται οι δάσκαλοι τους αλλά οι μαθητές που δεν χρησιμοποιούν τον λόγο όπως πρέπει. Με βάση τον Γοργία, όπως παριστάνεται η μορφή του σε αυτόν τον διάλογο, η ρητορική είναι ένα είδος επινόησης με την οποία ένας που δεν γνωρίζει το παραμικρό από τεχνικά θέματα μπορεί να παρουσιασθεί μπροστά στο κοινό και να καταφέρει να πείσει ότι γνωρίζει περισσότερα από έναν ειδικό³⁸. Στον *Γοργία* ο Σωκράτης αναφέρει ότι οι πολιτικοί μιλούν στο πλήθος όχι για να το καθοδηγήσουν προς το καλύτερο αλλά με σκοπό να το θέλξουν, αφού υπάρχει μια έντονη εξάρτηση των πολιτικών και των ρητόρων από το λαό. Και αν γίνει ο λόγος αποδεκτός, τότε και ο συγγραφέας και οι οικείοι του γίνονται ευτυχισμένοι, ενώ αν συμβεί το αντίθετο, τους καταλαμβάνει θλίψη, διότι θαυμάζουν και δεν περιφρονούν τη ρητορική τέχνη (258b). Και όποιος αποκτήσει την φήμη του άριστου λογογράφου μέσα στην πόλη του, θεωρεί τον εαυτό του ίσο με τους θεούς και οι μεταγενέστεροι αποδέχονται αυτόν τον χαρακτηρισμό (258c-d). Επομένως, είναι εμφανές ότι η καθεαυτή συγγραφή λόγων δεν είναι μεμπτή (258d) αλλά μόνο ο τρόπος συγγραφής είναι δυνατό να γίνει αντικείμενο εξαπόλυσης κατηγοριών. Για τον Γοργία φαίνεται πως ο λόγος έχει τεράστια δύναμη και ενεργεί ανεξαρτήτως από το αν κάτι εκφράζει την αλήθεια ή το ψεύδος. Δεν αποτελεί ενδιαφέρον, σύμφωνα με τον σοφιστή, αυτό που είναι αληθινό και πραγματικό, αλλά αν αυτό που επιθυμεί κανείς να εκφράσει, μπορεί γίνει πιστευτό από τους άλλους.

Ο Πλάτων σε καμία περίπτωση δεν συμερίζεται την αυτονομία του λόγου που υποστηρίζει ο Γοργίας. Κεντρικό ζήτημα της πλατωνικής διαλεκτικής είναι η αναγκαία προσάρτηση του λόγου στην αλήθεια. Αυτό σημαίνει ότι ο λόγος έχει νόημα και αποκτά αξία, μόνο όταν υπηρετεί την αλήθεια και στοχεύει στην απόκτησή της από τον άνθρωπο. Αν δοθεί απεριόριστη δύναμη στο λόγο και δεν περιορισθεί ο ρόλος του στην έκφραση της αλήθειας και στην επικράτηση του δίκαιου τρόπου ζωής, ο λόγος γίνεται ανούσιος και κενός, με ευτελή σημασία για τον άνθρωπο. Για τον Πλάτωνα υπάρχει η αντικειμενική γνώση και αυτή θα πρέπει να υπηρετεί ο λόγος. Στον πλατωνικό διάλογο

---

³⁸ Βλ. Taylor (1990): σελ. 143-144

κυριαρχεί η σωκρατική ταύτιση της αρετής με τη γνώση³⁹. Σύμφωνα με τον Σωκράτη ο άνθρωπος θα γίνει ενάρετος και χρηστός, όταν γνωρίσει σε βάθος την ουσία του αγαθού, του χρηστού και του δίκαιου. Οδηγείται σε άδικες πράξεις, γιατί δε γνωρίζει ποιο είναι το δίκαιο και το ορθό. Ο άνθρωπος θ' ακολουθήσει τον ενάρετο τρόπο ζωής, εφόσον έχει προηγηθεί η γνώση. Η πολιτική τέχνη, όπως πιστεύει ο Πλάτων, πρέπει να στηρίζεται σε ηθικές αρχές. Οι δύο κλάδοι που απαρτίζουν την πολιτική τέχνη είναι η νομοθεσία και η δικαιοσύνη. Αυτοί οι δύο τομείς αποτελούν τη γνήσια τέχνη που φέρει ως στόχο της την αρετή⁴⁰. Ο Γοργίας δε συνδέει την αρετή με τη γνώση. Κατά τη μαρτυρία του ίδιου του Πλάτωνος ο Γοργίας περιγελοῦσε όσους ισχυρίζονταν ότι δίδασκαν την αρετή. Ο Πλάτων απεχθανόταν αυτού του είδους την τέχνη της ρητορικής. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, ο Γοργίας διδάσκοντας τη ρητορική δεν ενδιαφέρεται να γίνει ο μαθητής του γνώστης της αλήθειας, αλλά να εξασφαλίσει την εύνοια του ακροατηρίου. Αυτός που ασκεί τη ρητορική τέχνη δεν επιδιώκει να ερευνά και ν' ανακαλύπτει το αληθινό, αλλά μέσω της πλάνης του λόγου να εξαπατά τον κόσμο και να θέτει ως σωστό πως αυτό που πρεσβεύει είναι το αληθινό. Για τον σοφιστή το σημαντικότερο είναι η επιτυχία σε κάθε δικαστικό αγώνα και όχι η εύρεση της αλήθειας⁴¹. Ο διάλογος βρίθκει επίσης πολλών οξύτατων παροιμιωδών εκφράσεων που στιγματίζουν τη ρητορική: *κολακεία* (463b), *ἐμπειρία και τριβή* (463b), *πολιτικῆς μορίου εἶδωλον* (463d), κυριαρχία του δυνατότερου *κατά νόμον γε τὸν τῆς φύσεως* (483e).

Παρακάτω, ο Πλάτων στο έργο του *Μενέξενος* σχεδιάζει με αριστουργηματικό τρόπο έναν επιτάφιο λόγο με προκαθορισμένο σχέδιο και σκοπό χρησιμοποιώντας όμως πάντοτε τα υλικά μέσα της ρητορικής και τη μεταμόρφωση του Σωκράτη σε επιδεικτικό ρήτορα. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο εξηγείται και η άνθηση του προτρεπτικού λόγου που είχε ως σκοπό του να πείσει τον ακροατή ότι πρέπει να ζει «φιλοσοφικά» και ότι υπάρχει ο κατάλληλος δάσκαλος προκειμένου να του δείξει τον τρόπο⁴². Ο φιλόσοφος Πλάτων ειρωνεύεται και καυτηριάζει τη δημαγωγική επιδεικτική ρητορική και πολιτική της αθηναϊκής πόλης κατά την εποχή του Κορινθιακού πολέμου και της Συνθήκης του Ανταλκίδα το 387 π.Χ. και βρίσκεται κατ' επέκταση σε πλήρη συμφωνία με ό, τι

³⁹ Βλ. Μπάλλα (1997): σελ. 53

⁴⁰ Βλ. Taylor (1990): σελ. 146

⁴¹ Βλ. Μπάλλα (1997): σελ. 53, 43

⁴² Βλ. Πλάτων *Μενέξενος* (1993): σελ. 49

καταλογίζει στη ρητορική τέχνη στον *Γοργία* και σε αντιδιαστολή προς ό, τι ορίζει σχετικά με τη φιλοσοφική ρητορική στον *Φαῖδρο*. Αν η σάτιρα μπορεί να προκαλέσει το χαμόγελο αλλά για να δράσει περαιτέρω πρέπει ν' αντλείται από μια σοβαρή βάση, τότε ο Πλάτων με το άριστο και επ' ακριβώς εφαρμοσμένο σχέδιο λόγου του, με τη τεχνική τελειοποίηση της μορφής, με τη συνεχή και συστηματική χρήση της επιδεικτικής ρητορείας και με την σημαντική προσπάθειά του να μην παραλείψει τίποτε απ' όσα η παράδοση επιβάλλει, δείχνει ότι μπορεί να κερδίσει στον αγώνα του τους εκπροσώπους της ρητορικής. Αυτό τον ρόλο όμως φαίνεται πως δεν τον εκτιμά καθόλου. Στην αντίθετη περίπτωση, ειρωνεύεται και σατιρίζει τόσο τους ρήτορες όσο και τους πολιτικούς, οι οποίοι χωρίς μεγάλα έξοδα αλλά ακόμη μεγαλύτερα προσωπικά οφέλη, επαινώντας το λαό, κολακεύοντας το ακροατήριο, εκθειάζοντας την πόλη, καταφέρνουν πάντοτε να είναι κερδισμένοι, απολαμβάνοντας τιμές και οφέλη και χειραγωγώντας τα πλήθη. Αν δεν υπήρχε κάποιος ιδιαίτερος λόγος για να συνθέσει ο Πλάτων τον *Μενέξενο*, δεν θα το έπραττε, αφού μόλις προηγουμένως είχε συγγράψει τον *Γοργία* στον οποίο καταδίκασε με μένος τη ρητορική ως *μόριον κολακείας*. Ο Πλάτων συγκαλυμμένα τάσσεται κατά της ρητορικής, η οποία έχει την τάση ν' αποφεύγει να υπενθυμίζει δυσάρεστες αλήθειες και αποτυχίες της αθηναϊκής πολιτικής, διότι κάτι τέτοιο σίγουρα θα σήμαινε την έμπρακτη ομολογία απώλειας της δύναμής της⁴³.

Η δημαγωγική πολιτική και ρητορική της Αθήνας καλλιεργούν χωρίς αντίκρισμα την φιλοδοξία και την υπερηφάνεια των πολιτών της, διαστρεβλώνοντας την αλήθεια και τα πραγματικά γενόμενα και κατορθώνοντας μέσω της σκόπιμης παραπλανητικής περιγραφής να φαίνονται ενδεδειγμένα και αποδεκτά από το εκάστοτε ακροατήριο⁴⁴. Στο πρώτο μέρος του Επιταφίου λόγου, ο Πλάτων σαρκάζει τους ρήτορες για τον τρόπο που συνθέτουν τους λόγους τους και χειρίζονται τα ιστορικά γεγονότα. Συνεπώς η παραμόρφωση της ιστορικής αλήθειας συνδέεται άμεσα με την πολιτική και επιδεικτική ρητορική, όπως άλλωστε δείχνει η περιγραφή της συνομολόγησης της Συνθήκης του Ανταλκίδα από τον Σωκράτη, ο χειρισμός της οποίας μόνο ως δημιούργημα τεχνητής ρητορικής επεξεργασίας μπορεί να θεωρηθεί⁴⁵. Ο Σωκράτης συναντώντας τον Μενέξενο, τον ρωτά για το ποια είναι η σχέση του με το βουλευτήριο και αν νομίζει πως βρίσκεται

⁴³Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 335-337

⁴⁴ό. π.: σελ. 295

⁴⁵ό. π.: σελ 301

σε θέση παραμερίζοντας τη φιλοσοφία και με όπλο του τη ρητορική να κυβερνά τους πάντες: *τί μάλιστα σοὶ πρὸς βουλευτήριον; ἢ δῆλα δὴ ὅτι παιδευσεως καὶ φιλοσοφίας ἐπὶ τέλει ἡγῆ εἶναι, καὶ ὡς ἱκανῶς ἤδη ἔχων ἐπὶ τὰ μείζω ἐπινοεῖς τρέπεσθαι, καὶ ἄρχειν ἡμῶν, ᾧ θαυμάσιε, ἐπιχειρεῖς τῶν πρεσβυτέρωντηλικουῦτος ᾧν, ἵνα μὴ ἐκλίπη ὑμῶν ἡ οἰκία ἀεὶ τινα ἡμῶν ἐπιμελητὴν παρεχομένη;* (234a). Οι ειρωνικοί υπαινιγμοί του Σωκράτη στον εισαγωγικό διάλογο του έργου για τον ρόλο που διαδραματίζουν οι επιδεικτικοί ρήτορες, την ποιότητα του έργου τους, τις μεθόδους που χρησιμοποιούν και τα αποτελέσματα στα οποία οδηγούν τους ακροατές τους θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως εξής. Ο ρόλος και ο σκοπός των ρητόρων είναι η κολακεία και η επίδειξη. Η αξία του έργου τους αφορά τις ψεύτικες εικόνες και τις μιμήσεις. Τα μέσα που χρησιμοποιούν προκειμένου να πετύχουν τον σκοπό τους είναι οι έπαινοι, οι εγκωμιασμοί, οι μεγαλεπήβολοι λόγοι και τα ψεύδη. Τα αποτελέσματα που πετυχαίνουν στο ακροατήριο τους είναι η ματαιοδοξία, η πλάνη, η έπαρση και η στέρηση της αυτογνωσίας του. Καθίσταται πολύ εύκολο γι' αυτούς να λάβουν την εύνοια των ακροατών τους όταν μάλιστα τους επαινούν και τους εγκωμιάζουν: *ὅταν δέ τις ἐν τούτοις ἀγωνίζεται οὐσπερ καὶ ἐπαινεῖ, οὐδὲν μέγα δοκεῖν εὖ λέγειν* (235d). Η πρόθεση του Πλάτωνος στο συγκεκριμένο διάλογο είναι σατιρική και σαρκαστική. Ο στόχος του είναι η ειρωνεία της επιδεικτικής ρητορικής και της πολιτικής των δημαγωγών αλλά και ο χλευασμός των πολιτών που παρασύρονται από τους ψευδείς λόγους και οδηγούνται στην εξαπάτηση⁴⁶.

Το έτερο έργο του Πλάτωνος *Εὐθύδημος* ανήκει στους διαλόγους εκείνους που δημιουργήθηκαν από την αναμέτρηση του φιλοσόφου με τη σοφιστική κίνηση. Ο σκοπός του διαλόγου είναι ηθικού χαρακτήρα και έχει ως αφορμή τον ισχυρισμό των σοφιστών ότι ήταν σε θέση να διδάξουν την αρετή. Ο Πλάτων δεν ξεχνάει καθόλου τις προκαταλήψεις του εναντίον του ρητορικού λόγου. Κατορθώνει όμως να τον χτυπήσει με πλάγιο τρόπο μέσω του προβλήματος της εκπαίδευσης που σχετίζεται με τη γνώση της καλύτερης μεθόδου για να οδηγηθεί ένας νέος άνθρωπος, όπως είναι ο Κλεινίας στην αγάπη και τη φροντίδα της επιστήμης και της αρετής ειδικότερα. Φαίνεται λοιπόν πως ο Πλάτων μάχεται σε δύο μέτωπα. Από τη μία πλευρά ασχολείται με τους ανθρώπους που ασφαλώς είναι συγγενείς με τη ρητορική, τους εριστικούς και από την άλλη καταπιάνεται

---

⁴⁶Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 230-231

μ' ένα ανώνυμο πρόσωπο τ' όποιο περιφρονεί εξίσου την εριστική, την αντιλογική και τη διαλεκτική μέθοδο⁴⁷.

Ο ανώνυμος συνομιλητής αναφέρει ότι η φιλοσοφία αποτελεί καθαρή σπατάλη χρόνου. Η αξία της είναι μηδαμινή και ευτελής: *οὐδενὸς μὲν οὖν ἄξιον* (305b). Ο Σωκράτης αποκρίνεται πως οι άνθρωποι αυτοί βρίσκονται ακριβώς στο μεταίχμιο φιλοσοφίας και πολιτικής και φθονούν πολύ τον φιλόσοφο. Θεωρούν πως ο τελευταίος τους στερεί την αναγνώριση που τους αξίζει. Στην πραγματικότητα η φιλοσοφία δεν αποτελεί τίποτα παραπάνω από μορφοποίηση των κοινών τόπων, γεγονός που αποδεικνύει πως συγχέεται με μια ρητορική κοινότοπη και επιδεικτική. Τα στοιχεία του ομιλητή αυτού παραμένουν άγνωστα, μιας και το συγκεκριμένο πρόσωπο αντιπροσωπεύει ολόκληρο το κίνημα της ρητορικής. Ο Πλάτων ασφαλώς ένιωσε ότι η ρητορική ήταν μια μεγάλη δύναμη η οποία μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ακεραιότητα ολόκληρης της επιστήμης, αφού ως επακόλουθη της σοφιστικής, διεκδικούσε το ρόλο της στην εκπαίδευση και τη σωστή καλλιέργεια των ανθρώπων. Αποδέχεται λοιπόν τη ρητορική σαν έναν ενδιάμεσο κρίκο μεταξύ πολιτικής και φιλοσοφίας χωρίς ωστόσο όμως να την θεωρεί αντάξιά τους, ένας χαρακτηρισμός που δυσαρέστησε κατά πολύ τον Ισοκράτη παρότι ο Πλάτων είχε προσπαθήσει να κάνει κάποιες ελάχιστες σχετικές παραχωρήσεις για χάρη του.

Αντίθετα από τους εριστικούς και στον Αντισθένη, του οποίου απέρριπτε τη διδασκαλία, ο Πλάτων εξέφρασε τη σφοδρή αντίθεσή του σε πολύ οξύτερο βαθμό απ' ότι ο Ισοκράτης. Τοποθετώντας στο τέλος του έργου τη συζήτηση του ανώνυμου συγγραφέα με τον Κρίτωνα, θέλησε να δείξει πόση σημασία απέδιδε στη διάλυση κάθε σχετικής αμφιβολίας ότι δηλαδή η διαλεκτική δεν έχει κανένα κοινό χαρακτηριστικό με την εριστική φιλοσοφία. Για τον Πλάτωνα, η φιλοσοφία αποτελεί τη μόνη αξιόπιστη μέθοδο εκπαίδευσης για τους νέους, αφού αυτή είναι η προϋπόθεση της ευτυχίας. Ο πλατωνικός Σωκράτης απευθυνόμενος στον Κρίτωνα αναφέρει πως είναι καλό οι άνθρωποι κατόπιν εξέτασης ν' ασχολούνται με τη φιλοσοφία: *ἀλλ' ἔασας χαίρειν τοὺς ἐπιτηδεύοντας φιλοσοφίαν, εἴτε χρηστοί εἰσιν εἴτε πονηροί, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα βασανίσας καλῶς τε καὶ εὖ, ἐὰν μὲν σοι φαίνεται φαῦλον ὄν, πάντ' ἄνδρα ἀπότρεπε, μὴ μόνον τοὺς ὑεῖς· ἐὰν δὲ φαίνεται οἷον οἶμαι αὐτὸ ἐγὼ εἶναι, θαρρῶν δίωκε καὶ ἄσκει, τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο,*

⁴⁷ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 341-342, 344

αὐτός τε καὶ τὰ παιδιά (307c). Καταλήγοντας, τοποθετεί στην πραγματική του θέση τον αντίπαλό του Ισοκράτη που ισχυριζόταν πως βρισκόταν κάπου ανάμεσα στον φιλόσοφο και τον πολιτικό. Παρ' όλα αυτά, ο Πλάτων για να μην του αρνηθεί καμία αξία, φθάνει στο τέλος του διαλόγου του με κάποια συγκαταβατικά λόγια ν' αναφέρει: πάντα γὰρ ἄνδρα χρῆ ἀγαπᾶν ὅστις καὶ ὀτιοῦν λέγει ἐχόμενον φρονήσεως πρᾶγμα καὶ ἀνδρείως ἐπεξιῶν διαπονεῖται (306c-d).

Παρ' όλα αυτά, ο εκδότης του *Εὐθύδημου* υπογραμμίζει πως το πορτρέτο του ανώνυμου συνομιλητή παραπέμπει στον Ισοκράτη. Η «φαντασμένη κενότητα» του Ισοκράτη ήταν χαρακτηριστική και διαδεδομένη εκείνη την εποχή. Στην αρχή του λόγου του *Περὶ Ἀντιδόσεως*, έρχεται στο σημείο να συγκρίνει τον εαυτό του με τον Φειδία, τον Παράσσιο και τον Ζεύξη. Στον *Πανηγυρικό* του αναφέρει: ἐγὼ δ' ἦν μὴ καὶ τοῦ πράγματος ἀξίως εἶπω καὶ τῆς δόξης τῆς ἐμαυτοῦ καὶ τοῦ χρόνου, μὴ μόνον τοῦ περὶ τὸν λόγον ἡμῖν διατριφέντος ἀλλὰ καὶ σύμπαντος οὗ βεβίωκα, παρακελεύομαι μηδεμίαν συγγνώμην ἔχειν, ἀλλὰ καταγελᾶν καὶ καταφρονεῖν: οὐδὲν γὰρ ὅ τι τῶν τοιούτων οὐκ ἄξιός εἰμι πάσχειν, εἴπερ μηδὲν διαφέρων οὕτω μεγάλας ποιοῦμαι τὰς ὑποσχέσεις (§14). Ο ίδιος και στον *Παναθηναϊκό* του ισχυρίζεται πως η ασθενική και δειλή του ιδιοσυγκρασία αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα που τον εμπόδισε ν' αγορεύσει ενώπιον μεγάλων ανθρώπων συγκεντρώσεων αν και κατέχει την αλήθεια καλύτερα από αυτούς που ισχυρίζονται πως γνωρίζουν τα πάντα: ὥστε πολλάκις ἤδη τὴν τε φύσιν τὴν ἐμαυτοῦ κατεμεμψάμην, ἧς οὐδεὶς ἄλλος καταπεφρόνηκε, καὶ τὴν τύχην ὠδυράμην, ταύτη μὲν οὐδὲν ἔχων ἐπικαλεῖν ἄλλο πλὴν ὅτι περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἦν προειλόμην ἀτυχίαί τινες καὶ συκοφανταί γεγόνασι, τὴν δὲ φύσιν εἰδὼς πρὸς μὲν τὰς πράξεις ἀρρωστοτέραν καὶ μαλακωτέραν οὔσαν τοῦ δέοντος, πρὸς δὲ τοὺς λόγους οὔτε τελείαν οὔτε πανταχῆ χρησίμην, ἀλλὰ δοξάζουσι μὲν περὶ ἐκάστου τὴν ἀλήθειαν μᾶλλον δυναμένην τῶν εἰδέναι φασκόντων (§8-9).

Ο Πλάτων αποτελεί συνεπώς, κατά γενική ομολογία, έναν μεγάλο εχθρό της ρητορικής που δε δίστασε σε κάθε συγγραφικό του έργο να καταδείξει την οξεία απέχθειά του απέναντι σε αυτό το είδος και ν' αναδείξει τη μόνη και αληθινή επιστήμη, τη φιλοσοφία.

Φαῖδρος-Πολιτεία

Η συμβολή του *Φαῖδρου* στη σύλληψη της φιλοσοφίας συνίσταται στη φροντισμένη κατασκευή μιας φιλοσοφικής μεθόδου που ονομάστηκε διαλεκτική. Ο διάλογος πραγματοποιείται ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, τον Σωκράτη και τον Φαῖδρο, το μεσημέρι μιας καλοκαιρινής μέρας, κάτω από ένα πλατάνι, στο τεράστιο τοπίο του Ιλισσού. Πίσω όμως από τους δύο συνομιλητές υπάρχουν άλλα δύο πρόσωπα, η σιωπηρή παρουσία των οποίων είναι ιδιαιτέρως σπουδαία. Τρεις είναι οι σκοποί που τίθενται στο συγκεκριμένο έργο. Ο πρώτος είναι ο Λυσίας που παρουσιάζεται από την αρχή του διαλόγου και ο δεύτερος ο Ισοκράτης που φαίνεται μόνο στο τελευταίο μέρος του διαλόγου. Ο πρώτος σκοπός είναι η επιδίωξη πραγμάτωσης της φιλοσοφίας για την εκπαιδευτική της αξία με την έννοια που έδωσαν ο Σωκράτης και ο Πλάτων, ως της πραγματικής καλλιέργειας της ψυχής. Ο δεύτερος σκοπός είναι η προβολή προτάσεων για μια αναδιαμορφωμένη ρητορική, η οποία θα ενστερνισθεί τους στόχους της φιλοσοφίας και θα υιοθετήσει τις μεθόδους της. Ο τρίτος σκοπός είναι η αναγγελία μιας ειδικής μεθόδου φιλοσοφίας, της διαλεκτικής μεθόδου του *συνάγειν καὶ διαιρεῖν* και η μέσω παραδείγματος κατάδειξή τους, με θετικό τρόπο με τους δύο λόγους του Σωκράτη και αρνητικά με το λόγο του Λυσία. Από την αρχή του διαλόγου του Πλάτωνος *Φαῖδρος* παρουσιάζεται ο ένας από τους δύο βασικούς θεματικούς πυρήνες του έργου και συγκεκριμένα αυτός του λόγου, καθώς ο νεαρός Φαῖδρος έχει αποχωρήσει από την πόλη, αναζητώντας την μοναξιά του στην εξοχή, επιθυμώντας ν' απολαύσει όσο το δυνατόν περισσότερο τον λόγο του Λυσία που του υποδούλωσε την ψυχή (228b).

Ο Φαῖδρος αποτελεί έναν μεγάλο λάτρη των ρητορικών λόγων και αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι θα προτιμούσε, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, να έχει την δύναμη να δημιουργεί όμορφους και στολισμένους λόγους παρά να διαθέτει χρυσάφι (228a). Μέσα από τον νεαρό αυτό πρόσωπο εκπροσωπείται όλη η αθηναϊκή νεολαία εκείνης της εποχής, που έχει υιοθετήσει το ιδανικό της ρητορικής δεινότητας και της κατοχής της ευγλωττίας και έχει παραδώσει την ψυχή της στην σοφιστική και την παραπλήσια τέχνη της, τη ρητορική. Και οι δύο υπόσχονται στους νέους ότι με την δική τους εκπαίδευση και καθοδήγηση θ' αποκτήσουν την τέχνη του λόγου, την τέχνη της χειραγώγησης των

ανθρώπων και κυρίως της πόλης⁴⁸. Ο Φαίδρος, λοιπόν, όντας υπό την επίδραση της ρητορικής τέχνης, η οποία αποτελεί ένα κλάδο ενασχόλησης της σοφιστικής, και κάνοντας τον περίπατό του αυτό συνάντησε τον Σωκράτη, ο οποίος, όπως ο ίδιος αναφέρει, του έχει γίνει αρρώστια να θέλει να ακούει λόγους (228b), καθώς είναι ένας εραστής των λόγων (228c), ένας φίλος δηλαδή των λόγων (236e). Ο Σωκράτης, λοιπόν, η προσωπικότητα αυτή που εισήγαγε την διαλεκτική μέθοδο, αναφέρει χωρίς αναστολές την αγάπη του προς τον λόγο, το εργαλείο που κυρίως χρησιμοποίησε στην φιλοσοφική του αναζήτηση, διαφοροποιώντας το νόημα της λέξης σε συνάρτηση με την προηγούμενη διάνοηση, η οποία τον αντιλήφθηκε απλώς ως ένα βουβό νόμο μέσα στη φύση ενώ ο Σωκράτης τον αντίκρισε ως μια απάντηση της ίδιας της ψυχής που σκοπός του είναι να σκορπίσει και να ξεκαθαρίσει κάθε σκοτεινό σημείο από μέσα της⁴⁹.

Ο Σωκράτης συγκρούεται με τους σοφιστές οι οποίοι διεκδικούν το προνόμιο της διδασκαλίας της αθηναϊκής νεολαίας και το μερίδιο στην άσκηση της εξουσίας. Στην καινοτόμο απόπειρα του Σωκράτη να εγείρει την ανθρώπινη συνείδηση ανατρέποντας τις παραδεδομένες αντιλήψεις, τις παραπλανημένες απόψεις των πολλών και τα πάθη που κλονίζουν ανεπανόρθωτα την πόλη, οι σοφιστές χρησιμοποιούν ως ασπίδα τους τη ρητορική και τη διαλεκτική τους δεινότητα, καθώς και την εριστική τους φιλοσοφία που συνδράμουν τους μαθητές τους στην επικράτησή τους στην πολιτική σκηνή. Με αυτούς τους φαινομενικώς όμοιους του συγκρούεται ο Σωκράτης και ανάμεσα σε αυτόν και τους σοφιστές διανοίγεται ένα αγεφύρωτο χάσμα⁵⁰.

Κατά την εξέλιξη του διαλόγου, ο Σωκράτης ασκεί κριτική στον λόγο του Λυσία από την τεχνική του πλευρά και ορίζει τα χαρακτηριστικά ενός άρτιου λόγου. Πρώτα απ' όλα ο Σωκράτης δεν ασκεί κριτική στο περιεχόμενο του λόγου του Λυσία, αν και θέτει το ερώτημα για το αν ο ρήτορας είπε τα δέοντα (234e). Επίσης ο Σωκράτης δεν επιθυμεί να στεναχωρήσει τον Φαίδρο⁵¹ και όπως ο ίδιος αναφέρει θεωρεί ότι δεν είναι δικό του ζήτημα ο έλεγχος της θέσης του συγγραφέα (236a) αλλά παλαιοί και σοφοί άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες, που μίλησαν και έγραψαν γι' αυτά (235b) και πιο συγκεκριμένα η Σαπφώ, ο Ανακρέων και κάποιοι πεζογράφοι είναι αρμόδιοι γι' αυτή την εργασία (235c).

---

⁴⁸ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 70

⁴⁹ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2009⁸): σελ. 50

⁵⁰ Βλ. Μιχαηλίδης (1998): σελ. 37

⁵¹ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 94

Ο Πλάτων περιορίζεται στην κριτική της δομής του λόγου και της αποτελεσματικότητάς του, ελέγχει και επαινεί όχι την εύρεση της επιχειρηματολογίας αλλά την οργάνωσή της και αργότερα εγκωμιάζει την ανεύρεση και την σωστή τακτοποίηση δυσεύρετων επιχειρημάτων (236a). Με βάση τα παραπάνω, ο λόγος του Λυσία είναι ελλιπής, αφού ο ρήτορας φθάνει στο σημείο να επαναλαμβάνει τα ίδια επιχειρήματα αρκετές φορές σαν να μην έχει τη δυνατότητα ν' αναφέρει σωρεία άλλων επιχειρημάτων γι' αυτό το θέμα ή σαν να μην τον ενδιέφερε καθόλου αυτό το θέμα, αλλά μάλλον το επεδίωκε, με σκοπό μόνο ν' αποδείξει σε όλους ότι είναι ικανός να πει τα ίδια επιχειρήματα τέλεια και με πολλούς τρόπους (235a). Σε αυτή την κριτική, που διατυπώνεται με ευγένεια και λεπτότητα, χωρίς καμία επιθετική διάθεση, ο Φαίδρος αντιδρά με αυθάδεια και θράσος τονίζοντας ότι όσα προηγήθηκαν από τον Σωκράτη είναι άνευ ουσίας, καθώς κανένας άλλος ποτέ δεν θα κατόρθωνε να πει άλλα περισσότερα και καλύτερα (235b). Ο Σωκράτης ομολογεί ότι η φιλοσοφία, με την οποία ο ίδιος ασχολείται δεν φέρει καμία απολύτως σχέση με τη ρητορική τέχνη, που εκπροσωπεί ο Λυσίας, τον οποίο καλεί ν' ακολουθήσει τα χνάρια του αδερφού του, του Πολέμαρχου, που καταπιάστηκε με τους φιλοσοφικούς λόγους: *ἐπὶ φιλοσοφίαν δέ, ὥσπερ ἀδελφὸς αὐτοῦ Πολέμαρχος τέτραπται, τρέψον, ἵνα καὶ ὁ ἔραστής ὄδε αὐτοῦ μηκέτι ἐπαμφοτερίζῃ καθάπερ νῦν, ἀλλ' ἀπλῶς πρὸς ἔρωτα μετὰ φιλοσόφων λόγων τὸν βίον ποιῆται* (257b). Με απογοήτευση ο Σωκράτης διαπιστώνει ότι ο Φαίδρος και οι άλλοι νέοι της εποχής του το μόνο που τους ενδιαφέρει πραγματικά είναι ποιος είναι ο ομιλητής και ο τόπος καταγωγής του και όχι αν τα λεγόμενά του ανταποκρίνονται στην αλήθεια. Αυτὴν ακριβῶς τὴν διαφθορά θ' αποπειραθεὶ ν' αποκαλύψει ο Πλάτων, παρουσιάζοντας τὴν ικανότητα του Σωκράτη να εκφωνεῖ ανώτερης ποιότητας λόγους ἀπὸ τον Λυσία, ὅπως δείχνει να συμφωνεῖ στο τέλος και ο ίδιος ο Φαίδρος και ἔτσι ν' αποδειχθεῖ ὅτι ο φιλόσοφος μπορεί ν' αποτελεῖ δεινότερο ρήτορα ἀπ' ὅσους υπόσχονται ὅτι θα μεταδώσουν στους νέους τὴν ρητορική τέχνη: *τὸν λόγον δέ σου πάλαι θαυμάσας ἔχω, ὅσῳ καλλίῳ τοῦ προτέρου ἀπηργάσω ὥστε ὀκνῶ μὴ μοι ὁ Λυσίας ταπεινὸς φανῆ* (257c). Η επιρροή της ρητορικής είναι εμφανής στην ψυχὴ του Φαίδρου, ο οποίος παρά τα φυσικά του χαρίσματα ἔχει χάσει τὴν ικανότητα να εἶναι διαλεκτικός και εκφράζεται με θρασύ τρόπο ἀέναντι στους συνομιλητές του. Το πεδίο της ρητορικής δεν αφορά μόνο τους λόγους των δικαστηρίων

αλλά κάθε ζήτημα: ἄρ' οὖν οὐ τὸ μὲν ὅλον ἢ ῥητορική ἂν εἴη τέχνη ψυχαγωγία τις διὰ λόγων, οὐ μόνον ἐν δικαστηρίοις καὶ ὅσοι ἄλλοι δημόσιοι σύλλογοι, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰδίοις, ἢ αὐτὴ σμικρῶν τε καὶ μεγάλων πέρι, καὶ οὐδὲν ἐντιμότερον τό γε ὀρθὸν περὶ σπουδαῖα ἢ περὶ φαῦλα γιγνόμενον; (261a-b). Το συμπέρασμα είναι ότι αν δεν φιλοσοφήσει κάποιος δεν είναι σε θέση να είναι καλός ρήτορας και ότι η ρητορική είναι μια αγωγή της ψυχής διανθισμένη με λόγους που χρησιμοποιείται σε κάθε ανθρώπινη συγκέντρωση και για σημαντικά και για ασήμαντα θέματα. Τα διδάγματα των δασκάλων της ρητορικής αξιολογούνται από τον Σωκράτη, ο οποίος διαπιστώνει ότι όλα αυτά φαίνονται τεχνικά αλλά στην ουσία είναι κενά τέχνης, με αραιή ύφανση (268a), όπως τονίζει με ευλογοφανή τρόπο⁵². Προς ενίσχυση της θέσης του αυτής ο Σωκράτης χρησιμοποιεί μια παραβολή συγκρίνοντας την λειτουργία της ρητορικής με αυτή της ιατρικής, της ποιητικής και της μουσικής. Σχετικά με την ιατρική, υποστηρίζει ότι δεν γίνεται κάποιος ιατρός, επειδή κατέχει τη γνώση κάποιων φαρμάκων αλλά αγνοεί ολωσδιόλου ποιои, πότε και μέχρι ποιου σημείου πρέπει να κάνουν χρήση αυτών των φαρμάκων (268b-c). Σε αντίστοιχη περίπτωση, δεν γίνεται κάποιος τραγωδός επειδή γνωρίζει να δημιουργεί μακροσκελείς ή σύντομες ομιλίες, που φέρουν ως αποτέλεσμα είτε την θλίψη είτε τον φόβο σε όποιον τις ακούει (268c-d). Βεβαίως ούτε μουσικός μπορεί κάποιος να ονομάσει τον εαυτό του, επειδή μπορεί να τονίζει σωστά μια χορδή (268d-e). Απαραίτητη προϋπόθεση, για να μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί ότι είναι ιατρός ή τραγωδός ή μουσικός, είναι η γνώση όσων έρχονται πριν την ιατρική ή την τραγωδία και όχι των στοιχείων της ιατρικής ή της τραγωδίας (269a). Ομοίως ισχύει και στην ρητορική, θεωρείται κάποιος ρήτορας όταν κατέχει εξ ολοκλήρου τη διαλεκτική μέθοδο και όχι όταν απλώς κατέχει μια τεχνική. Καλός ρήτορας λοιπόν καθίσταται κάποιος, αν την έμφυτη ικανότητά του συνδράμουν η γνώση και η άσκηση (269d). Ο Σωκράτης συνεχίζει το παράδειγμα της ρητορικής με την ιατρική, λέγοντας ότι και οι δύο έχουν κοινή μέθοδο, αφού και οι δύο οφείλουν και διακρίνουν η πρώτη τη φύση της ψυχής και η δεύτερη του σώματος. Με τέχνη και όχι με τη βοήθεια της εμπειρίας και της άσκησης η ιατρική από τη μία πλευρά φροντίζει να δίνει υγεία και δύναμη στο σώμα, από την άλλη πλευρά όμως, η ρητορική τροφοδοτεί την ψυχή με λόγους και την ασκεί στην τάξη και

---

⁵² Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 527

την ευκοσμία: ἐν ἀμφοτέραις δεῖ διελέσθαι φύσιν, σώματος μὲν ἐν τῇ ἐτέρᾳ, ψυχῆς δὲ ἐν τῇ ἐτέρᾳ, εἰ μέλλεις, μὴ τριβῆ μόνον καὶ ἐμπειρία ἀλλὰ τέχνη, τῷ μὲν φάρμακα καὶ τροφήν προσφέρων ὑγίειαν καὶ ῥώμην ἐμποιήσῃ, τῇ δὲ λόγους τε καὶ ἐπιτηδεύσεις νομίμους πειθῶ ἦν ἂν βούλη καὶ ἀρετὴν παραδώσειν (270b). Για να υλοποιηθούν όμως τα παραπάνω, πρέπει ο ρήτορας να γνωρίζει πρωτίστως τη φύση του όλου, που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της φύσης και της ουσίας της ψυχῆς: ψυχῆς οὗν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἷει δυνατόν εἶναι ἄνευ τῆς τοῦ ὅλου φύσεως; (270c). Με αυτό τον τρόπο η ρητορική οφείλει να γνωρίζει εκτός της διαλεκτικής μεθόδου και την θεωρία περί ψυχῆς και κατ' ἐπέκταση και την θεωρία περί φύσεως, δηλαδή την γενική κοσμολογία, καθότι η φύση της ψυχῆς γίνεται κατανοητή μόνο μέσω της γνώσεως του όλου και του σύμπαντος γενικότερα. Και η ρητορική φαίνεται πως λειτουργεί για την ψυχή κατά τον ίδιο τρόπο που ενεργεί η ιατρική για το σώμα (270e)⁵³, καθώς προσπαθεί με ποικίλους τρόπους να εμφυτεύσει στην ψυχή του ανθρώπου την πειθῶ (271a). Για τον λόγο αυτό είναι απαραίτητο ο ρήτορας να γνωρίζει πρώτα αν η ψυχή είναι από την φύση της ενός είδους ή πολλών, εν συνεχεία τι μπορεί ν' ασκήσει επίδραση σε αυτήν και τέλος, αφού βάλει σε τάξη τα γένη των λόγων και τα γένη της ψυχῆς και τα πάθη τους να δύναται ἔπειτα να βρίσκει την θέση τους (271a). Αυτές αποτελούν σύμφωνα με τις απόψεις του Σωκράτη τις απολύτως απαραίτητες προϋποθέσεις προκειμένου ένας ρήτορας να είναι αποτελεσματικός στο ἔργο που του ἔχει ανατεθεί, γιατί όπως ισχυρίζεται ο ίδιος όσοι δεν γνωρίζουν την ουσία της ψυχῆς δεν παράγουν κάτι σημαντικό⁵⁴.

Η διαφθορά της νεανικής ψυχῆς, η οποία αποτέλεσε και την βασική αιτία κατηγορίας εναντίον της σοφιστικής διανόησης, είναι εμφανής στον Φαῖδρο, που εκπροσωπεί τους σύγχρονους του νέους, που χαρακτηρίζονται από τον Σωκράτη ως σοφοί, ίσως με μια δόση ειρωνείας, αλλά ανίκανοι να βρουν την αλήθεια σε αντιδιαστολή με τους ανθρώπους παλαιότερων εποχών που με την απλότητά τους μπορούσαν ν' ακούν την Ιερά Δρυ του Δωδωναίου Δία και τον βράχο, αρκεί να φανέρωνε κάτι αληθινό και σωστό (275b).

---

⁵³ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 538

⁵⁴ ὁ. π: σελ. 539

Ενώ στο έργο *Φαίδων* ο Αναξαγόρας δεν ικανοποιεί τον Σωκράτη, στον *Φαῖδρο* αναγνωρίζεται ως δάσκαλος του Περικλή που εφοδίασε με το υψηλό του φρόνημα τη ρητορική του δεινότητα. Με αυτή του την προτροπή ο Πλάτων οδηγεί σε εσωτερική σχέση τη διαλεκτική, την ψυχολογία, την κοσμολογία και την μεταφυσική, θέτοντας την θέαση του σύμπαντος ως κύριο μέλημα του φιλοσόφου⁵⁵. Ο Πλάτων πιστεύει ότι κάθε άνθρωπος χρειάζεται διαφορετική καθοδήγηση για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος και το έργο της παιδείας πρέπει να εξατομικεύεται και να διαμορφώνεται αναλόγως με τον χαρακτήρα του μαθητή. Μέσο παιδείας είναι ο λόγος, που, για να είναι πλήρης περιεχομένου, πρέπει να προσαρμοσθεί στο είδος της ψυχής, για παράδειγμα στην πλούσια ψυχή πρέπει να δοθούν πλούσιοι λόγοι και αντίστροφα (277c). Ο φιλόσοφος και ο ρήτορας και όποιος ασχολείται με την εκπαίδευση της νεολαίας εκτός από την διαλεκτική, την πολιτική ή την ρητορική οφείλει να σπουδάσει την φύση του όλου, τον αιώνιο κόσμο που δεν λειτουργεί μηχανικά και δεν διαχωρίζεται από τον γήινο φθαρτό κόσμο, αλλά είναι μια έμψυχη ολότητα που η προέλευσή της βρίσκεται στην ιδέα του αγαθού.

Ο Πλάτων επιθυμεί να δείξει στους νέους ότι η ρητορική και η σοφιστική δεν είναι τόσο ανυπερβλήτες όσο νομίζουν. Με αυτό τον τρόπο, στο ίδιο είδος του λόγου και με τα ίδια μέσα ο φιλόσοφος φανερώνεται ανώτερος από τη ρητορική. Το σπουδαιότερο όλων όμως είναι ότι η διαλεκτική, η φιλοσοφία και η υψηλή πλατωνική τέχνη προχωρούν ακόμη πιο πέρα και έρχονται ενώπιον των πραγματικών προβλημάτων της ζωής, της επιστήμης και της πολιτικής. Εφόσον λοιπόν ο λαός της Αθήνας γνωρίζει τα ζητήματα όπως τα παρουσιάζουν η ρητορική και η σοφιστική, ο Πλάτων μεταχειρίζεται τα μέσα της ρητορικής ώστε να βοηθήσει τον άνθρωπο ν' αντικρίσει με καθαρό και λογικό τρόπο τα μεγάλα προβλήματα που ταλανίζουν την αθηναϊκή πόλη. Συνεπώς, η τέχνη του λόγου, η ρητορική που στον διάλογο *Γοργίας* παραιτήθηκε από την αντικειμενικότητα και την αλήθεια ως άτεχνη τριβή, υψώνεται τώρα στο συγκεκριμένο έργο από τον Πλάτωνα εκεί ακριβώς όπου εδρεύει και η φιλοσοφία⁵⁶.

Οι απόψεις του Ισοκράτη που βασίζονται σε καθαρά εμπειρικές βάσεις δεν ταιριάζουν με τις αρχές της πλατωνικής σκέψης. Ο στόχος που θέτει ο Πλάτων για τη ριζική

---

⁵⁵ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 340-343

⁵⁶ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 463, 471

ανανέωση της ρητορικής έχει τεθεί τόσο υψηλά, ώστε μόνο οι απαιτήσεις της φιλοσοφικής και διαλεκτικής παιδείας θα μπορούσαν να τον επιτύχουν. Το σχέδιο αυτό του Πλάτωνος για τη νέα ρητορική είναι ένα ιδανικό πρότυπο, ένας οδηγός για εκείνους που εκτιμούν και ενστερνίζονται τις φιλοσοφικές του απόψεις και αισθάνονται ικανοί να πραγματοποιήσουν αυτό που ο ίδιος φαντάζεται. Ο Πλάτων καταδεικνύει ότι η μέθοδος της διαλεκτικής είναι απολύτως απαραίτητη προϋπόθεση ακόμη και για τη ρητορική τέχνη και ότι δίχως τη γνώση της αλήθειας η ρητορική παραμένει μια απλή εμπειρία και τριβή. Αυτό σημαίνει ότι μόνο ο τέλειος φιλόσοφος μπορεί συγχρόνως να είναι και τέλειος ρήτορας. Η συγγραφή του *Φαίδρου* αποτελεί μια νέα βαθμίδα στη σχέση του Πλάτωνος με τη ρητορική, μετά την εντελώς αρνητική και ειρωνική στάση του στον πρώιμο διάλογο του *Γοργίας*. Το δώρο του λόγου με το οποίο ήταν προικισμένος ο Πλάτων και στο οποίο στηριζόταν ολοκληρωτικά η ρητορική, ο φιλόσοφος δεν το έθεσε παρά μόνο στην υπηρεσία της φιλοσοφίας. Όσο περισσότερο ο Ισοκράτης τόνιζε τις ακρότητες της διαλεκτικής και την έλλειψη κάθε χρησιμότητάς της από παιδευτική άποψη, τόσο θα έπρεπε ο Πλάτων να εκθέσει δημόσια τη σημασία που είχε προς αυτή την κατεύθυνση η διαλεκτική σπουδή.

Πρώτη προϋπόθεση για ένα σωστό λόγο είναι η αληθινή γνώση του αντικειμένου του λόγου (259e). Σ' αυτό το σημείο ο Φαίδρος υποστηρίζει ότι έχει διαφορετική πληροφόρηση, καθώς οι δάσκαλοι της ρητορικής υποστηρίζουν ότι ο μαθητής τους δεν είναι αναγκαίο να γνωρίζει την αλήθεια ή το δίκαιο, αλλά μόνο ό,τι φαίνεται δίκαιο, καλό ή όμορφο στο πλήθος, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα καταφέρουν να πείσουν (260a). Πιο κάτω ξεκινά η κριτική του Σωκράτη στην ρητορική, καθώς διαπιστώνεται ότι ο ρήτορας αγνοώντας πλήρως την αλήθεια καθοδηγεί μια πόλη, που επίσης δεν γνωρίζει την αλήθεια, την πείθει ότι τα κακά είναι καλά και προξενεί τρομερές καταστροφές και δεινά σε αυτή (260c). Οι συνέπειες όμως αργότερα θα πλήξουν και τους ίδιους τους πολιτικούς, οι οποίοι θα αντιμετωπίσουν στάσεις, τις οποίες οι ίδιοι εκκόλαψαν με την κακή αγωγή που πρόσφεραν στο πλήθος⁵⁷. Στη συνέχεια, ο Σωκράτης διαπιστώνει ότι η ρητορική θα μπορούσε να υπερασπίσει τον εαυτό της με το επιχείρημα ότι αυτή δεν αναγκάζει κανέναν που αγνοεί την αλήθεια να μάθει αυτή την τέχνη, αλλά είναι καλύτερο κάποιος ν' ασχολείται με τη ρητορική, αφού πρώτα κατακτήσει την αλήθεια,

---

⁵⁷ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 307

καθώς είναι απαραίτητη για να είναι σε θέση να πείθει τους άλλους (260d). Ο Πλάτων φθάνει στο σημείο να εξυψώνει τη ρητορική συνδέοντας τη με την φιλοσοφία. Ο φιλόσοφος διδάσκει ότι δεν είναι δυνατόν η πραγματική τέχνη του λόγου να διακρίνεται από την αλήθεια⁵⁸. Η κοινή ρητορική δεν είναι τέχνη αλλά ένα απλό μέσο πειθούς. Η πραγματικά έντεχνη ρητορική απαιτεί να έχει δίπλα της τη φιλοσοφία αλλά και η φιλοσοφία απαιτεί να έχει δίπλα της τη ρητορική, αφού όλες οι συζητήσεις αποτελούν μια μορφή ρητορείας. Η ρητορεία στέκεται παρούσα κάθε φορά που οι άνθρωποι ομιλούν. Ακόμη και στην περίπτωση που κάποιος αγνοεί την αλήθεια ή διεξάγει έναν εσωτερικό διάλογο, η προσπάθεια πειθούς είναι φανερή. Ο Σωκράτης έχει ως σκοπό του να δείξει την σωστή μέθοδο πειθούς η οποία στοχεύει στην αναζήτηση της αλήθειας. Κατά την άποψή του ο ιδανικός ρήτορας δεν τοποθετείται ανάμεσα στους σοφούς αλλά μεταξύ των φίλων της σοφίας, των φιλοσόφων. Έπειτα από την αποδοκιμασία του ταλέντου του Λυσία, επαινεί το πρόσωπο του Ισοκράτη. Ο έπαινος βέβαια αυτός είναι γλιάρος. Σε όλο το τελευταίο μέρος του *Φαίδρου* ο πλατωνικός Σωκράτης ωθεί τον Ισοκράτη σ' έναν ανώτερο σκοπό τον οποίο θεωρεί πως είναι σε θέση να τον πετύχει⁵⁹.

Η διαλεκτική μέθοδος έχει ως κεντρικό έργο να θεμελιώσει τον λόγο και να οδηγήσει την ψυχή του ανθρώπου στην αποκάλυψη των ιδεών, στις οποίες αναφέρεται ο λόγος και από τις οποίες πηγάζει. Ο λόγος είναι ενέργημα του νου που προβάλλει την αξίωση να γίνει δεκτός από όλους τους ανθρώπους, καθώς στηρίζεται σε απαρέγκλιτες αρχές, που καθορίζουν την πορεία του και του παρέχουν την συνοχή, την επιβολή και την δυνατότητα ελέγχου της αλήθειας, η οποία δεν είναι δυνατό να υπάρξει εκτός του λόγου. Ο λόγος, λοιπόν, εισέρχεται ανάμεσα στην λογική σκέψη του ανθρώπου, τον νου, και στα πράγματα, τα αισθητά ή τα νοητά, δίνοντας στους ανθρώπους την ευκαιρία να τα προσεγγίσουν, καθώς χωρίς αυτόν τα αντικείμενα είναι ανούσια και επομένως είναι αδύνατη η διάκριση της αλήθειας από την πλάνη και το ψεύδος, η κατάκτηση της γνώσης και η δημιουργία επιστήμης. Ο λόγος είναι ο εγγυητής και ο τοποτηρητής της πραγματικότητας, είναι αυτός που ορίζει την ουσία του αισθητού και του μη αισθητού κόσμου, εξασφαλίζοντας την συνοχή και την ενότητα⁶⁰.

---

⁵⁸ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2010⁷): σελ. 308

⁵⁹ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 501-502

⁶⁰ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2009⁸): σελ. 213-214

Στον *Φαῖδρο* σκοπός του Πλάτωνος λοιπόν είναι η εκπαίδευση του ρήτορα και του συγγραφέα. Το υποκείμενο της ρητορικής φιλοσοφίας χαρακτηρίζεται ως *ὁ μέλλων ῥητορικὸς ἔσεσθαι*. Η φιλοσοφία του Πλάτωνος σχετικά με την παιδεία στοχεύει στο ύψιστο, στο ανώτερο και όχι στον κατώτερο σκοπό. Από αυτή τη πλευρά δεν υπάρχει συντομότερη και ευκολότερη οδός για εκείνον που επιθυμεί να εκπληρώσει πλήρως τα καθήκοντα του ρήτορα από τον δρόμο της φιλοσοφίας⁶¹.

Στην *Πολιτεία* και συγκεκριμένα στο 1^ο βιβλίο που φέρει τ' όνομα του Θρασύμαχου, αδερφού του Λυσία, ο Πλάτων εκθέτει ένα διαφορετικό είδος της πρακτικής ηθικής. Οι άνθρωποι δεν εγκωμιάζουν την ίδια την έννοια της δικαιοσύνης αλλά τα αποτελέσματα αυτής, όπως είναι το καλό όνομα και η κοινωνική διάκριση του δικαίου. Με βάση τα λόγια του Αδείμαντου, δεν πρόκειται για τη δικαιοσύνη ή την αδικία ακριβώς αλλά για την εντύπωση δικαιοσύνης και αδικίας. Η έννοια της δικαιοσύνης σημαίνει να προβάλλει κανείς την αλήθεια και να επιστρέφει στον καθένα ό, τι λάβει στ. 332b *τὰ ὀφειλόμενα ἐκάστῳ ἀποδιδόναι δίκαιόν ἐστι*⁶². Για τον Ισοκράτη από την άλλη, η αρετή και ειδικότερα η δικαιοσύνη, όχι μόνο διαθέτει καλή φήμη αλλά φέρει ως απόρροια και μια σειρά αγαθών όπως είναι η δόξα, ο πλούτος και η ευδαιμονία. Αποτελεί λοιπόν ολίστημα να σκέφτονται μερικοί ότι η αδικία είναι πιο συμφέρουσα και κερδοφόρα από τη δικαιοσύνη: *Εἰς τοῦτο γάρ τινες ἀνοίας ἐληλύθασιν, ὥσθ' ὑπειλείφασιν τὴν μὲν ἀδικίαν ἐπονειδίστον μὲν εἶναι, κερδαλέαν δὲ καὶ πρὸς τὸν βίον τὸν καθ' ἡμέραν συμφέρουσαν, τὴν δὲ δικαιοσύνην εὐδόκιμον μὲν, ἀλυσιτελῆ δὲ καὶ μᾶλλον δυναμένην τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν ἢ τοὺς ἔχοντας αὐτήν, κακῶς εἰδότες ὡς οὔτε πρὸς χρηματισμὸν οὔτε πρὸς δόξαν οὔτε πρὸς ἅ δεῖ πράττειν οὔθ' ὅλως πρὸς εὐδαιμονίαν οὐδὲν ἂν συμβάλοιτο τηλικαύτην δύναμιν, ὅσην περ ἀρετὴ καὶ τὰ μέρη ταύτης* (*Περὶ Εἰρήνης*, 165c)⁶³.

---

⁶¹ Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2009⁸): σελ. 519-520

⁶² Βλ. Πλάτων (1990): σελ. 6-7

⁶³ Βλ. Μπάλλα (2008): σελ. 135- 136

Ρητορική και φιλοσοφία στον Ισοκράτη

Η Ισοκρατική φιλοσοφία αποτέλεσε μια πολυδιάστατη εκπαιδευτική διαδικασία που συνετέλεσε αποφασιστικά στη διαμόρφωση των πολιτών και στην καλλιέργεια του πνευματικού υποβάθρου τους. Μέσω της τέχνης της ρητορικής ο άνθρωπος μπορεί ν' αποφασίζει με κατάλληλο τρόπο για τα προσωπικά του ζητήματα καθώς και για τις υποθέσεις που αφορούν ολόκληρη την πόλη. Με αυτή τη μέθοδο αναδεικνύεται η ορθή κρίση, η ορθή σκέψη η οποία συνδέεται άρρηκτα με την επιτυχή εκδήλωση της *όμολογουμένης ἀρετῆς*. Η ρητορική αποτελεί τον συνδετικό κρίκο των δύο αυτών όρων. Κατά την άποψη του η ρητορική και η φιλοσοφία είναι δύο δρόμοι που συναντώνται και επηρεάζουν καταλυτικά ο ένας τον άλλο. Ο Ισοκράτης υποστηρίζει λοιπόν ένα είδος αρετής που είναι διαδεδομένο σε όλους τους ανθρώπους και αναγνωρίζεται εύκολα από έναν καλλιεργημένο νου: *φιλοσοφίαν μὲν οὖν οὐκ οἶμαι δεῖν προσαγορεύειν τὴν μηδὲν ἐν τῷ παρόντι μήτε πρὸς τὸ λέγειν μήτε πρὸς τὸ πράττειν ὠφελοῦσαν, γυμνασίαν μὲντοι τῆς ψυχῆς καὶ παρασκευὴν φιλοσοφίας καλῶ τὴν διατριβὴν τὴν τοιαύτην, ἀνδρικοτέραν μὲν ἦς οἱ παῖδες ἐν τοῖς διδασκαλείοις ποιοῦνται, τὰ δὲ πλεῖστα παραπλησίαν· καὶ γὰρ ἐκείνων οἱ περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν διαπονηθέντες πρὸς μὲν τὸ βέλπιον εἰπεῖν ἢ βουλευσασθαι περὶ τῶν πραγμάτων οὐδεμίαν πω λαμβάνουσιν ἐπίδοσιν, αὐτοὶ δ' αὐτῶν εὐμαθέστεροι γίνονται πρὸς τὰ μείζω καὶ σπουδαιότερα τῶν μαθημάτων* (*Περὶ Ἀντιδόσεως*, 266-267). Στη κατηγορία των Εριστικῶν φιλοσόφων ο ρήτορας Ισοκράτης συγκαταλέγει και τους διαλεκτικούς του Πλάτωνος και τους μαθητές του Αριστοτέλη, τους οποίους περιφρονεί σε λιγότερο βαθμό από τους σοφιστές και αποδέχεται τη διδασκαλία τους μόνο ως διανοητική άσκηση και προπαρασκευή της φιλοσοφικής σκέψης. Οι σοφιστές για τον Ισοκράτη κατέχουν μειονεκτική θέση διότι ασχολούνται με ασήμαντα θέματα και προσπαθούν με κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο να δημιουργήσουν κίνητρο για φιλολογικές θεωρήσεις και συζητήσεις ενώ ο ίδιος υποστηρίζει ότι κυρίαρχο στοιχείο είναι η ιδέα η οποία είναι εξίσου σπουδαία με την ίδια την πράξη. Γι' αυτό άλλωστε διεκδικεί για τη διδασκαλία του το τίτλο της φιλοσοφίας και τη θεωρεί την μόνη άξια αυτού του ονόματος. Σφοδρή

επίθεση εξαπολύει ο Ισοκράτης και εναντίον των δασκάλων της πολιτικής ρητορικής, οι οποίοι χωρίς να ενδιαφέρονται καθόλου για την αλήθεια και δημιουργώντας λόγους, υπόσχονται να καταστήσουν τους νέους ικανούς ρήτορες στην Εκκλησία του Δήμου και της Βουλής ώστε να κατορθώνουν να επικρατούν των ανταγωνιστών τους στη πολιτική κόνιστρα. Οι δάσκαλοι της πολιτικής ρητορικής επιδιώκουν σύμφωνα με τη γνώμη του Ισοκράτη την αλήθεια, αλλά απλώς ασκούν την τέχνη τους επαγγελματικά χωρίς ν' ανταποκρίνεται στο αίτημα της ηθικής ευθύνης, όπως απαιτεί ο ίδιος ο Πλάτων για την αξία της αληθινής ρητορικής. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Ισοκράτης αποστασιοποιείται τόσο από τη φιλοσοφική παιδεία, με την πλατωνική έννοια του όρου, όσο και από τη παραδοσιακή ρητορική, αφού και στο πεδίο της ρητορικής η δική του παιδεία σημαίνει κάτι καινούργιο⁶⁴. Παρ' όλα αυτά ο Ισοκράτης δεν έπαψε ποτέ να υπερασπίζεται το επάγγελμα των σοφιστών τ' οποίο το ταύτιζε με το δικό του φιλοσοφικό ιδεώδες με αποτέλεσμα να βρίσκεται πολύ πιο κοντά στον Πρωταγόρα, παρά στον Πλάτωνα. Για τον Ισοκράτη η πιο μεγάλη και η πιο καλή ανταμοιβή για ένα δάσκαλο είναι να δει μερικούς από τους μαθητές του να γίνονται συνετοί, άξιοι και ευυπόληπτοι πολίτες. Φυσικά είναι σκόπιμο ν' αναφερθεί πως υπάρχουν και κακοί σοφιστές οι οποίοι δεν χρησιμοποιούν με τον κατάλληλο τρόπο τη τέχνη τους και μοναδικός τους σκοπός είναι η απόκτηση πλούτου και γενικότερα η αύξηση της περιουσίας τους. Οι σοφιστές όμως που χρησιμοποιούν σωστά και δίκαια τη φιλοσοφία δεν πρέπει να κατηγορούνται εξαιτίας των λίγων ανθρώπων που χρησιμοποιούν το επάγγελμα για να πετύχουν ιδιοτελείς σκοπούς⁶⁵.

Σύμφωνα με την παράδοση, μετά το χαμό του πάτερα του, ο Ισοκράτης δεν κληρονόμησε καμία πατρική περιουσία με αποτέλεσμα οι συνθήκες να τον υποχρεώσουν να εργασθεί. Ο πατέρας του διατηρούσε εργοστάσιο παρασκευής αυλών και όπως ήταν φυσικό το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου του έφερε μεγάλες οικονομικές συμφορές. Βέβαια κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν να γίνει απολύτως δεκτό, αφού είναι γνωστό πως ο Ισοκράτης κατόρθωσε να μεταβεί στην Θεσσαλία και να λάβει μαθήματα από τον εγκατεστημένο εκεί Γοργία. Κατά την επάνοδό του στην Αθήνα το 400 π.Χ. διεκδίκησε τον τίτλο του ρητοροδιδασκάλου, δεν κατάφερε όμως να σταδιοδρομήσει,

---

⁶⁴ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 24

⁶⁵ ό. π: σελ. 79

όπως επιθυμούσε, λόγω των λίγων χρημάτων που απέφερε η άσκηση αυτού του επαγγέλματος και του πλήθους των ονομαστών και διακεκριμένων ρητοροδιδασκάλων που υπήρχαν ήδη εκείνο το διάστημα ενώ εκείνος ήταν ακόμη άγνωστος. Ίσως για τους παραπάνω λόγους να στράφηκε προς την λογογραφία η οποία εκείνο τον καιρό ήταν πολύ προσοδοφόρα⁶⁶. Οι φυσικές του δυσκολίες όμως, όπως ήταν η συστολή και η έλλειψη μνήμης, τον απέτρεψαν να γίνει ο μεγάλος πολιτικός ρήτορας που είχε ονειρευθεί και τον οδήγησαν ν' ανοίξει γύρω στο 393 π.Χ. στη Χίο σχολή ρητορικής. Από εκείνο το διάστημα μέχρι και τον θάνατο του υπήρξε πρωτίστως καθηγητής. Η σχολή του γρήγορα απέκτησε μεγάλο όνομα και κύρος και σε σύντομο χρονικό διάστημα προσήλκυσε ένα μεγάλο αριθμό μαθητών που έρχονταν απ' όλη την Ελλάδα όπως ήταν ο βασιλιάς της Κύπρου Νικοκλής, ο στρατηγός Τιμόθεος, οι ιστορικοί Έφορος και Θεόπομπος και οι ονομαστοί ρήτορες Λυκούργος και Υπερείδης⁶⁷.

Προκειμένου να στερεώσει τη φήμη του, ο Ισοκράτης επανήλθε στην Αθήνα όπου μαζί με τη ρητορική δίδαξε και φιλοσοφία. Η ανάμειξή του αυτή δυσaráεστησε πολύ τον Πλάτωνα με τον οποίο διατηρούσαν ψυχρές και αντίπαλες σχέσεις. Ο Ισοκράτης προσπαθούσε να διδάξει τους μαθητές του όλα αυτά που σχετίζονταν με την αρετή και τη σωφροσύνη γιατί ο σκοπός του ήταν να διαμορφώσει χαρακτήρες και να πλάσει ήθος. Υποστήριζε ότι ο πολιτικός έπρεπε να διαθέτει πολύ καλή μόρφωση και παιδεία ενώ ο φιλόσοφος να είναι γνώστης των αληθινών γεγονότων.

Ο Ισοκράτης, παρ' ότι απέκτησε μεγάλο κύρος, δεν υπήρξε ποτέ ο σπουδαίος ρήτορας και πολιτικός με όλη τη σημασία των λέξεων. Εξαιτίας της φυσικής του δειλίας, ουδέποτε αγόρευσε δημόσια. Επομένως μόνο ως θεωρητικός των απόψεων του μπορεί να χαρακτηριστεί⁶⁸. Το όραμα του ήταν η ύπαρξη ενός ισχυρού άνδρα που θα πατάξει κάθε πολιτική και κοινωνική ανισορροπία και θα βάλει τάξη σε όλες τις υποθέσεις. Σε αυτό ακριβώς το σημείο οι απόψεις του συναντώνται με αυτές του Πλάτωνος. Και ο τελευταίος οραματιζόταν την ύπαρξη μιας σπουδαίας προσωπικότητας που θ' οδηγούσε την πόλη στον ύψιστο βαθμό καταξίωσης και γοήτρου. Παρ' όλα αυτά, ο Ισοκράτης, έπειτα από πολλές αλλαγές στις πολιτικές του κατευθύνσεις τις οποίες χαρακτηρίζει επιεικώς η αστάθεια, κατέληξε πως όλα του τα όνειρα εκπληρώνονταν στο πρόσωπο του

⁶⁶ Βλ. Παπακωνσταντίνου και Πανέτσος (1939): σελ. 6

⁶⁷ Βλ. Said και Trede και Boulluec (2001²): σελ. 313

⁶⁸ Βλ. Παπακωνσταντίνου και Πανέτσος (1939): σελ. 11

βασιλιά της Μακεδονίας, Φιλίππου. Έπρεπε να βιώσει με τον πιο οδυνηρό και επιθετικό τρόπο την επεκτατική πολιτική του τελευταίου για να στραφεί απογοητευμένος και πάλι στην πατρίδα του, την πόλη των Αθηνών και να την παρουσιάζει πλέον ως την τέλεια ενσάρκωση του πολιτικού του ιδεώδους που δεν εγκατέλειψε ποτέ⁶⁹. Η μάχη της Χαιρώνειας υπήρξε όμως για τον γηραιό πλέον ρήτορα βαρύ τραύμα που πολύ γρήγορα τον οδήγησε στον θάνατο⁷⁰. Δε γνώριζε πως αν ζούσε λίγα χρόνια επιπλέον θα μπορούσε να δει όλα του τα όνειρα να πραγματοποιούνται.

Ειδικότερα, η φιλοσοφία του Ισοκράτη ταυτίζεται με τη ρητορική. Η τέχνη αυτή αποτελεί την ιδανικότερη εκπαίδευση για τη διαμόρφωση χαρακτήρων οι οποίοι θα στέκονται άξιοι ν' αποφασίζουν με τον καταλληλότερο τρόπο για κάθε θέμα που θα κληθούν να διευθετήσουν. Φιλοσοφία του λοιπόν είναι η παιδεία του πολίτη. Ο Ισοκράτης θεωρεί ως βασικό αξίωμα το γεγονός ότι η παιδεία αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της ικανότητας και της επικοινωνίας των πολιτών. Υπογραμμίζει ότι η παιδεία δεν αποτελεί άθροισμα κάθε είδους γνώσεων αλλά έκφραση εκείνων των δυνάμεων που περιέχονται στην ανθρώπινη κοινωνία και οι οποίες συνεχονται στην έννοια του *λόγου*. Από αυτό το σημείο απορρέει η πίστη πως η πραγματική παιδεία κατακτάται με τη συστηματική εκπαίδευση στη γλώσσα που αφορά υποθέσεις ζωτικής σημασίας σχετικές με την πόλη. Στόχος του ρήτορα είναι η αποσαφήνιση της φύσης και της δύναμης που διαθέτει η φιλοσοφία καθώς και ο συσχετισμός της με τις άλλες επιστήμες. Σύμφωνα με την Ισοκρατική σκέψη, πυρήνας της μόρφωσης και της αγωγής αποτελεί η ρητορική κατάρτιση η οποία ταυτίζεται με τη φιλοσοφία και διακρίνεται σε δύο βασικές μαθήσεις για την άσκηση του σώματος και της ψυχής. Η μία είναι η παιδοτριβική, μέρος της οποίας είναι η γυμναστική για το σώμα και η άλλη είναι η φιλοσοφία που χρησιμεύει στην καλλιέργεια της ψυχής. Βάσει των απόψεων του Ισοκράτη, οι δάσκαλοι αυτών των δύο μαθήσεων διδάσκουν τους νέους με σκοπό να εξελίσσονται συνεχώς. Αυτοί οι οποίοι ακολουθούν τη γυμναστική βελτιώνουν το σώμα τους και αυτοί οι οποίοι ακολουθούν τη φιλοσοφία μαθαίνουν να σκέπτονται και να δρουν καλύτερα. Ο σκοπός όμως αυτός επιτυγχάνεται μόνο με τη συνδρομή των φυσικών προδιαθέσεων του ανθρώπου και τη συστηματική διδασκαλία. Επομένως τα

---

⁶⁹ Βλ. Said και Trede και Boulluec (2001²): σελ. 315

⁷⁰ Βλ. Παπακωνσταντίνου και Πανέτσος (1939): σελ. 12, 17, 18

τρία βασικά κριτήρια για την επιτυχή εκπαίδευση του μαθητή αποτελούν η φύση, η μάθηση και η άσκηση. Ο συνδυασμός φυσικά στο ίδιο άτομο φυσικών χαρισμάτων και ικανοτήτων και επιμελούς μάθησης και άσκησης μπορεί να καταστήσει το ανυπέρβλητο. Ο Ισοκράτης όμως αναφέρει ότι για τη ρητορική μόρφωση η αποτελεσματικότητα της θεωρητικής κατάρτισης υπολείπεται των φυσικών προσόντων και της συνεχούς άσκησης και ακυρώνεται όταν δεν υπάρχει τόλμη και θάρρος ενώπιον του πλήθους.

Ο ρητοροδιδάσκαλος Ισοκράτης διεκδικεί για τον εαυτό του την απόκτηση φήμης, τιμής και κοινωνικής αναγνώρισης διότι θεωρεί ότι μέσω της ρητορικής παιδείας έχουν δημιουργηθεί πρότυπα διαχρονικής εμβέλειας με τεράστια αναγνώριση της συνεισφοράς τους όπως ήταν ο Σόλων, ο Περικλής, ο Θεμιστοκλής και ο Κλεισθένης. Οι τελευταίοι έδειξαν τη μεγαλύτερη επιμέλεια στους λόγους τους, υπήρξαν οι εντιμότεροι και οι ενδοξότεροι ρήτορες και αίτιοι μεγίστων αγαθών στη πόλη⁷¹.

Εκ πρώτης όψεως φαίνεται πως ο Ισοκράτης πιστεύει για τον εαυτό του πως έχει υψηλότερα χαρίσματα και ευγενικότερη ιδιοσυγκρασία. Αν συνεχίσει ν' ασκεί με φροντίδα το σημερινό του επάγγελμα, υπάρχει σοβαρό ενδεχόμενο να ξεπεράσει κάθε αντίπαλό του και δεν αποκλείεται μια ορμή θεϊκής προέλευσης να τον οδηγήσει σε υψηλότερα επιτεύγματα, διότι αισθάνεται πως μέσα του πράγματι έχει μια φιλοσοφική κλίση. Σύμφωνα με την άποψη του η ρητορική έχει μεγάλη εκπαιδευτική σπουδαιότητα και αποτελεί τη βάση ολόκληρου του εκπαιδευτικού συστήματος. Ο Ισοκράτης επαγγελλόταν ότι δίδασκε πώς οι μαθητές του να καταστούν όχι μόνο καλοί ρήτορες αλλά και καλοί πολίτες παρότι ο Πλάτων υποβίβαζε την αξία της ρητορικής και τη θεωρούσε ανάξια και παραπλανητική. Μέσα στο γενικότερο πνευματικό κλίμα και τον αγώνα για την ανάδειξη της ουσίας της αληθινής παιδείας στην Αθήνα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. ο ρητοροδιδάσκαλος Ισοκράτης ενσαρκώνει την κλασική αντίθεση προς τον Πλάτωνα και την Ακαδημία. Ο ρήτορας σύμφωνα με τα δεδομένα και τη βιογραφική παράδοση είναι γνήσιος σοφιστής και πιο ειδικά είναι αυτός που αποπεράτωσε τη σοφιστική παιδευτική διάνοηση. Κατά την αναμέτρηση του με τη φιλοσοφία αντελήφθη ότι η ρητορική αποτελεί εκ φύσεως ένα μέσο για δημόσια δράση, ένα φορέα πολιτικής εκπαίδευσης που ανταποκρίνεται σε όλο το πολιτικό πλαίσιο. Η πλατωνική κριτική στέκεται στην ηθική αδιαφορία της ρητορικής και δεν αποτελεί τίποτε παραπάνω από

---

⁷¹ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 40-42, 44-45

ένα όργανο που χρησιμεύει για τον χωρίς ηθικούς φραγμούς αγώνα στο συλλογικό και ιδιωτικό βίο. Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος που η φιλοσοφία αποτελεί την μόνη και αληθινή ρητορική. Ο Ισοκράτης βλέπει από τη δική του πλευρά την παιδευτική υπεροχή της φιλοσοφίας η οποία έγκειται στην κατοχή ενός ύψιστου ηθικού σκοπού. Παρ' όλα αυτά όμως δεν πιστεύει ούτε στην αποκλειστικότητα του σκοπού αυτού, ούτε στην καταλληλότητα των μέσων που κατέχει, γι' αυτό και πρόθεσή του είναι να καταστήσει τη ρητορική αληθινή παιδεία με το ν' αποδώσει στο περιεχόμενό της ύψιστα στοιχεία. Κάθε είδος μόρφωσης όμως, επιθυμεί να διαθέτει κάτι επιπλέον από μια ειδική κατάρτιση. Από τη ρητορική τέχνη όμως λείπει ο μεγάλος σκοπός, αυτός που θα ήταν σε θέση ν' αποδεσμεύσει όλες τις δυνάμεις που έχουν κρυφτεί μέσα της. Η βελτίωση στο ύφος και στον γλωσσικό τύπο δεν αποτελεί απλώς υπόθεση της τεχνικής. Ο Ισοκράτης τονίζει σε διαρκή βάση πως όλα εξαρτώνται από το μεγαλείο των ανθρωπίνων υποθέσεων στις οποίες θα δώσει κανείς την έκφραση. Το σημείο που φαίνεται ακριβώς η άδικη κρίση του Ισοκράτη προς το πρόσωπο του Πλάτωνος και στο οποίο δίνεται η απάντησή του τόσο για τον *Γοργία* όσο και για τον *Φαῖδρο* αποτελεί το χωρίο τ' οποίο σχετίζεται με το σκοπό της πλατωνικής εκπαίδευσης: *ἡγοῦμαι δὲ τοιαύτην μὲν τέχνην, ἣτις τοῖς κακῶς πεφυκόσιν ἀρετὴν ἐνεργάσαιτ' ἂν καὶ δικαιοσύνην, οὔτε πρότερον οὔτε νῦν οὐδεμίαν εἶναι, τοὺς τε τὰς ὑποσχέσεις ποιουμένους περὶ αὐτῶν πρότερον ἀπερεῖν καὶ παύσεσθαι ληροῦντας, πρὶν εὐρεθῆναι τινα παιδείαν τοιαύτην, οὐ μὴν ἀλλ' αὐτούς γ' αὐτῶν βελτίους ἂν γίγνεσθαι καὶ πλέονος ἀξίους, εἰ πρὸς τε τὸ λέγειν εὖ φιλοτίμως διατεθεῖεν, καὶ τοῦ πείθειν δύνασθαι τοὺς ἀκούοντας ἐρασθεῖεν, καὶ πρὸς τούτοις τῆς πλεονεξίας ἐπιθυμήσαιεν, μὴ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνοήτων νομιζομένης, ἀλλὰ τῆς ὡς ἀληθῶς τὴν δύναμιν ταύτην ἐχούσης (Περὶ Ἀντιδόσεως, 274-275).*

Ὡς προς την οπτική γωνία του Ισοκράτη και του Πλάτωνος, παρατηρεῖται πως και οι δύο στράφηκαν προς τους τυράννους που είχαν στα χέρια τους την απόλυτη εξουσία. Ο πρώτος επιδιώκει πάντοτε τη συνδιαλλαγή, δέχεται τις αλλαγές και αν χρειασθεί παραιτείται από τις ιδέες του προκειμένου να υπηρετήσει κάποιον άλλο ανώτερο σκοπό. Ο δεύτερος αντιθέτως είναι προσκολλημένος στη ιδέα της διακυβέρνησης από την επιστήμη. Ο Ισοκράτης και ο Πλάτων είναι δύο πνεύματα ανήσυχα και δύο χαρακτήρες εντελώς διαφορετικοί. Ο ένας κινείται στο όριο του σχετικού, του πιθανού και του

ενδεχόμενου και ο άλλος σε αυτό του αιωνίου και του απόλυτου. Ασχέτως όμως με τις διαφορετικές κατευθύνσεις και τις αμφιλεγόμενες προσωπικές σχέσεις ανάμεσα στον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη, οι απόψεις για τον σκοπό και τη φύση της τέχνης του λόγου είναι αυτές που αποτελούν κατεξοχήν βάση της διαφορετικής τοποθέτησής τους. Η αντίθεση του Ισοκράτη με τους φυσικούς φιλοσόφους δεν ήταν μόνο κατά των θεωριών των τελευταίων. Στο λόγο του *Κατά Σοφιστῶν* και στην εισαγωγή της *Ἑλένης* δεν στέκεται αντιμέτωπος μόνο με τους εριστικούς φιλοσόφους αλλά στο στόχαστρό του περιλαμβάνεται και η Ακαδημία έστω και αν δεν ονοματίζεται ξεκάθαρα ο Πλάτων. Και στα γεροντικά του συγγράμματα με κάποια πρόθυμη στάση αναγνωρίζει σε μεγάλο βαθμό μορφωτική αξία στις μαθηματικές και φιλοσοφικές σπουδές. Η τοποθέτηση όμως αυτή είναι ριζικά διαφοροποιημένη από το πεδίο της πλατωνικής σκέψης για το απόλυτο. Ο Ισοκράτης επιθυμεί με τη σχολή του να μορφώσει ανθρώπους που να βρίσκονται σε θέση να τακτοποιήσουν τα προσωπικά τους ζητήματα και να συμμετέχουν με επιτυχία στη ζωή του κράτους. Διεκδικεί για τον εαυτό του την αληθινή φιλοσοφία. Αυτή είναι που τον εμπνέει ότι η απόλυτη γνώση αποκλείεται από τον άνθρωπο εξαιτίας της φύσης του και γι' αυτό πρέπει να εξασφαλίζει κανείς για τον εαυτό του την επιτυχία και την προκοπή σε κάθε περίπτωση της ζωής του με βάση τη σωστή γνώμη (*δόξα*) ή αδράχνοντας την ευκαιρία (*καιρός*). Ο Ισοκράτης ακόμη και στα προγραμματικά του κείμενα για το θέμα της ρητορικής αξιολογεί σε ανώτερο βαθμό τη φυσική κλίση και σε κατώτερη θέση την εξάσκηση και τη σπουδή. Με αυτό τον τρόπο μετατρέπεται σε κύριο εκφραστή της εποχής του γιατί η κατευθυντήρια γραμμή που φωτίζει όλη την πνευματική του δραστηριότητα είναι η παιδεία. Παιδεία, πάνω απ' όλα για τον Ισοκράτη, σημαίνει να εξουσιάζει κανείς τον λόγο και με αυτή ακριβώς τη δύναμη του λόγου ξεχωρίζει ο άνθρωπος από τα υπόλοιπα άλογα όντα και ο Έλληνας από τον βάρβαρο. Παρά την ελλιπή παιδεία που προσέφερε ο Ισοκράτης, όπως υποστήριξε ο Πλάτων, το γεγονός και μόνο ότι αυτή βασιζόταν σ' ένα φωτισμένο πανελληνισμό και ο ρήτορας αποτελούσε τη σημαντικότερη φωνή που εξέφραζε αυτό το πνεύμα, αποτελεί αρκούντως ικανοποιητικό στοιχείο να εξηγήσει πως ο μεγάλος φιλόσοφος αποδίδει στον δάσκαλο του τον Σωκράτη την ρήση ότι στο πρόσωπο του Ισοκράτη υπήρχε μια φιλοσοφική ροπή (*ἔνεστί τις φιλοσοφία τῆ τοῦ ἀνδρὸς διανοία*)⁷². Βέβαια, ο Πλάτων αναγνώριζε ότι ο Ισοκράτης την

⁷² Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 494

τέχνη της ρητορικής που παρέλαβε από τον Γοργία τη εξύψωσε όσο το δυνατόν περισσότερο. Προ παντός όμως αναγνώριζε ότι ο Ισοκράτης διέθετε εξαιρετικό ταλέντο το οποίο σε συνδυασμό με την ορθή παιδεία θα ωφελούσε σε μεγάλο βαθμό τη πατρίδα. Το ταλέντο του φυσικά είχε τη δυνατότητα να προχωρήσει ακόμη πιο πέρα. Ο φιλόσοφος αναγνώριζε τη διαφορά του Ισοκράτη από τους υπόλοιπους ρήτορες της κατηγορίας του Λυσία. Όταν μάλιστα ο Πλάτων αφήνει τον Σωκράτη να προφητεύει ότι ο Ισοκράτης θ' αναπτύξει μάλλον τη κληρονομική φιλοσοφική του καταβολή, τότε μένει απορίας άξιο κατά πόσο η μεταγενέστερη εξέλιξη του ανταποκρινόταν δεόντως στις προσδοκίες του Σωκράτη. Αν ο Ισοκράτης έφθασε στο απόγειο της δόξας του, συνέβη επειδή η φύση έθεσε στη σκέψη του ένα είδος φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία του αυτή ερμηνευόταν με τη κοινή έννοια που περιφρονεί τη καθαρή γνώση αλλά ενδιαφέρεται μόνο για την επιτυχή έκβαση κάθε θέματος με τα οποία καταπιάνεται κανείς⁷³.

Η θέση του Ισοκράτη στην αρχαία ελληνική γραμματεία τον κατατάσσει στα μεθόρια, ανάμεσα στον φιλόσοφο και τον πολιτικό. Ο σκοπός του είναι να συνθέσει χρήσιμα έργα για την εκπαίδευση και την καλλιέργεια του ακροατηρίου που να ξεχειλίζουν από πολιτικές και ηθικές ιδέες. Η ρητορική στο μυαλό του αποτελεί μέθοδο κατεξοχήν εκπαιδευτική, είναι μια φιλοσοφία διότι αυτή έχει μόνο ένα πρακτικό σκοπό⁷⁴.

Ο Ισοκράτης συμφωνεί σε φαινομενικό επίπεδο με τον Πλάτωνα, ότι στην έννοια της φρονήσεως βλέπει τον σκοπό και την βαθύτερη ουσία της φιλοσοφικής εκπαίδευσης του ανθρώπου. Θεωρεί ότι υπάρχει ένα είδος παιδείας που συμβάλλει στην πνευματική και ηθική ανάπτυξη του ανθρώπου, αρκεί αυτός που την παρέχει να ομιλεί με ευγλωττία και να πείθει τους ακροατές του. Με αυτό τον τρόπο οδηγείται στη παρουσίαση της δικής του φιλοσοφικής παιδείας που αποτελεί κυρίως παιδεία προς πολιτική αρετή. Τα θέματα που επιλέγονται πρέπει να είναι όμορφα που ν' αφορούν το γενικό συμφέρον της πόλης και να στοχεύουν στην βελτίωση της ευφράδειας του λόγου και της φρόνησης του ρήτορα και στην απόκτηση υπόληψης στη συνείδηση των συμπολιτών του. Σε παράλληλο επίπεδο, ο Ισοκράτης υποστηρίζει ότι οι φιλόσοφοι δεν είναι εκείνοι που αδιαφορούν για την έρευνα των θεμάτων που είναι σημαντικά στη ζωή και ικανοποιούνται ανούσια με τις παραδοξολογίες των παλιών σοφιστών αλλά εκείνοι που

---

⁷³ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 495

⁷⁴ ό. π: σελ. 392

μαθαίνουν εκείνα τα μέσα με τα οποία και τα ατομικά τους ζητήματα αλλά και τα ζητήματα της πόλης θα διοικήσουν με τον καλύτερο τρόπο. Κατακρίνει εντόνως εκείνους που οδηγούν τους νέους της πόλης στη οκνηρία και τη διαφθορά αντί να τους κατευθύνουν προς την πολιτική αρετή που αποτελεί τον έσχατο σκοπό της διδασκαλίας του επειδή υποστηρίζει ότι το άτομο ολοκληρώνεται μόνο μέσα από τον ενεργό, δραστήριο και ηθικό βίο.

Η μέριμνα και η φροντίδα για την ψυχή αποτελούν την σπουδαιότερη και ομορφότερη ασχολία. Γι' αυτό άλλωστε και ο Ισοκράτης προτρέπει τους νέους στη φιλοσοφία και την αγωγή της ψυχής, στη καλλιέργεια της πολιτικής αρετής, στη μη κατασπατάληση της πατρικής γης και στην αποφυγή της ραθυμίας και της ακόλαστης ζωής. Η φιλοσοφία του Ισοκράτη επομένως στηρίζεται κατεξοχήν στη δύναμη του λόγου ως μέσου έκφρασης⁷⁵.

Σε σύγκριση με τον Πλάτωνα που εμβαθύνει στην έκφραση και στην καλλιέργεια των ιδεών του, δίνεται η εντύπωση ότι ο Ισοκράτης κινείται σ' ένα πιο θεωρητικό επίπεδο κατά τη διατύπωση των ηθικών του εννοιών, όπως είναι η αρετή, η ανδρεία και η σωφροσύνη. Η φιλοσοφία είναι μια ανώτερη δύναμη που για να την κατακτήσει κάνεις χρειάζεται πολλή προσπάθεια και κόπο. Το ζητούμενο επομένως στη δεδομένη στιγμή, δεν είναι η ανωτερότητα ή μη του Πλάτωνος έναντι του Ισοκράτη αλλά η ερμηνεία της διαφορετικής στόχευσης του ενός και του άλλου. Η έννοια της *όμολογουμένης αρετής* χρησιμοποιείται από τον Ισοκράτη για να δηλώσει την ηθική προοπτική της ρητορικής του παιδείας, την οποία διαχωρίζει από τις αρχές της πλατωνικής σκέψης⁷⁶. Μέσω της τέχνης της ρητορικής, ο άνθρωπος εξαυλώνεται, αποκτά εξέχουσα θέση και ατενίζει, γεμάτος αρετή, την αλήθεια από άλλη οπτική γωνία.

Σε πολλές περιπτώσεις ο Ισοκράτης έρχεται σε αντίθεση με τους σοφιστές και επικρίνει τις θέσεις του σχετικά με τη διδασκαλία της αρετής και γενικότερα τη καλλιέργεια του νου που θα οδηγήσει στη προσωπική βελτίωση του ανθρώπου και εν συνεχεία στη συλλογική, παρ' ότι υπήρξε και ο ίδιος μαθητής κάποιων σπουδαιών προσωπικοτήτων της σοφιστικής διανόησης. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από τον λόγο που συνέγραψε εναντίον τους με την ονομασία *Κατά σοφιστών*. Η αρετή είναι μια αξία σημαντική και άυλη και δεν είναι δυνατόν ν' αποτελέσει κτήμα όλων μόνο με τη

⁷⁵ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 51, 55, 58

⁷⁶ Βλ. Μπάλλα (2008): σελ. 128-129

συστηματική και την επίπονη σπουδή της. Μπορεί να καλλιεργηθεί στη ψυχή του ανθρώπου όταν αυτός έχει τη έμφυτη ικανότητα γι' αυτό και τότε μόνο να τελειοποιηθεί με τη διδασκαλία. Τα εργαλεία επομένως που χρειάζονται είναι η προδιάθεση του ατόμου, δηλαδή η φυσική του ροπή, η ύπαρξη ενός καλού δασκάλου και η συνεχής εξάσκηση.

Η εναρκτήρια δύναμη της ηθικής σκέψης του Ισοκράτη αντανακλάται τόσο στο χαρακτήρα του όσο και στη ρητορική του. Δεν επαγγέλλεται ένα πλαίσιο μόνο εσωτερικών ηθικών αξιών αλλά ένα σύστημα παραδοσιακού τύπου ηθικής και εξωτερίκευσης της *όμολογουμένης ἀρετῆς*. Σκοπός του είναι απλώς να εκπροσωπήσει τις γενικώς παραδεδομένες αρχές του πρακτικού βίου αλλά να τοποθετηθεί με τις απόψεις του απέναντι στα προβλήματα της εποχής του και να διαμορφώσει καθοριστικά τη κοινή γνώμη⁷⁷. Η Ισοκρατική φιλοσοφία κατά την άποψη του βασικού εκφραστή της αναφερόταν ως εξής: *ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔνεστιν ἐν τῇ φύσει τῆ τῶν ἀνθρώπων ἐπιστήμην λαβεῖν ἢν ἔχοντες ἂν εἰδείμεν ὅ τι πρακτέον ἢ λεκτέον ἐστίν, ἐκ τῶν λοιπῶν σοφοὺς μὲν νομίζω τοὺς ταῖς δόξαις ἐπιτυχάνειν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦ βελτίστου δυναμένους, φιλοσόφους δὲ τοὺς ἐν τούτοις διατρίβοντας ἐξ ὧν τάχιστα λήψονται τὴν τοιαύτην φρόνησιν* (*Περὶ Ἀντιδόσεως*, 271). Ο Διονύσιος από την Αλικαρνασσό (*Ισοκράτης, Ι*) αποδίδει στον Ισοκράτη την τιμή αναφέροντας τα παρακάτω: *Κληρονομώντας αὐτὴ τὴν ρητορικὴν πρακτικὴν ἐντελῶς συγκεχυμένη ἀπὸ σοφιστῆς τοῦ κύκλου τοῦ Γοργία καὶ τοῦ Πρωταγόρα, υπῆρξε ὁ πρῶτος ποὺ ἀπὸ τὴν ἐριστικὴ καὶ τὴν φιλοσοφία τῆς φύσης κατευθύνθηκε πρὸς τὴν πολιτικὴν ρητορεία. Πέρασε ολόκληρη τὴν ζωὴ τοῦ μελετώντας αὐτὴ τὴν τέχνην ἢ ὁποία, σύμφωνα με τὰ λεγόμενα τοῦ, προσφέρει στους μούμμενους τὴν ικανότητα νὰ ἐξετάζου, νὰ ἐκθέτου, καὶ νὰ ἐκτελοῦν ὅ, τι εἶναι χρῆσιμο*⁷⁸.

Η ρητορική απέβη η κατεξοχήν μόρφωση στη μεταγενέστερη αρχαιότητα. Ανταποκρινόταν σε τόσο πολύ μεγάλο βαθμό στις έμφυτες τάσεις του ελληνικού λαού ώστε σε τελική ανάλυση αποτέλεσε ένα κακό οίωνό που κατέπνιξε και υποσκέλισε όλες τις άλλες τέχνες. Η αξία όμως της ρητορικής παιδείας ήταν ιδιαίτέρως σημαντική. Σε

⁷⁷ Βλ. Μπάλλα (2008): σελ. 139, 143

⁷⁸ Βλ. Said και Trede και Boulluec (2001²): σελ. 317, 319

κοινή σύμπνοια με τη γραμματική και τη διαλεκτική, η ρητορική αποτέλεσε την εκπαιδευτική βάση και τον ακρογωνιαίο λίθο των Δυτικών χωρών⁷⁹.

Επομένως, ο Ισοκράτης μετατρέπεται σ' έναν δάσκαλο της αγωγής, σ' έναν εκπαιδευτή της ψυχής που προσπαθεί, μέσω του συγγραφικού του έργου, να δείξει στον άνθρωπο τον τρόπο που θα καταστήσει τον βίο του ενάρετο. Το ιδεώδες υπόβαθρο του δεν είναι ρητορικό αλλά φιλοσοφικό. Με τη βοήθεια της αρετής και της ρητορικής αγωγής ο άνθρωπος καθιστά τον εαυτό του υπεράνω των άλλων και πλέον σημασία έχει το θεωρητικό-φιλοσοφικό πλαίσιο της ατομικής ύπαρξης και της συλλογικής ζωής.

---

⁷⁹ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 86

Κατά Σοφιστῶν-Περί Ειρήνης-Περί Αντιδόσεως

Μια σημαντική συγγραφική παραγωγή του Ισοκράτη, στην οποία ασχολείται με το ζήτημα της φιλοσοφίας, είναι ο λόγος *Κατά Σοφιστῶν*. Ο λόγος διακρίνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει την εριστική φιλοσοφία και το δεύτερο την πολιτική αρετή, δηλαδή τη ρητορική. Παρά το γεγονός ότι ο λογογράφος αυτός υπήρξε μαθητής των σοφιστών, στο συγκεκριμένο έργο στρέφεται με δριμύτατες κατηγορίες εναντίον των τελευταίων και γενικότερα εναντίον όλων όσων διαστρεβλώνουν και παραποιούν τα αληθινά γενόμενα και παρουσιάζουν ψευδείς εικόνες⁸⁰.

Σχετικά με τον όρο *φιλοσοφία* η πρώτη αναφορά στο προοίμιο του λόγου γίνεται με την αναφορά της φράσης *τῶν περί την φιλοσοφίαν διατριβόντων* η οποία δεν έχει κάποια ιδιαίτερη εννοιολογική απόχρωση και δεν προσανατολίζεται προς μια συγκεκριμένη ερμηνευτική κατεύθυνση. Η αντιδιαστολή αυτών που ασχολούνται με τη φιλοσοφία προς αυτούς που προτιμούν να μην καταπιάνονται με το παραμικρό (*τοὺς ραθυμεῖν αἰρουμένους*), οδηγεί στη σκέψη ότι η έννοια της φιλοσοφίας εκφράζει γενικά τη θεωρητική, διανοητική ενασχόληση χωρίς παρ' όλα αυτά να υποδηλώνεται το αντικείμενό της. Η δεύτερη αναφορά στο θέμα της φιλοσοφίας έχει αξιολογικό χαρακτήρα διότι ταυτίζεται η αξία της με τα υλικά αγαθά και ομολογείται με μεγάλη βαρύτητα το έλλειμμα παιδείας από την πλημμελή σπουδή της⁸¹: *Ἐγὼ δὲ πρὸ πολλῶν μὲν ἂν χρημάτων ἐτιμησάμην τηλικούτον δύνασθαι τὴν φιλοσοφίαν, ὅσον οὗτοι λέγουσιν· ἴσως γὰρ οὐκ ἂν ἡμεῖς πλείστον ἀπελείφθημεν, οὐδ' ἂν ἐλάχιστον μέρος ἀπελεύσαμεν αὐτῆς* (§11). Η τρίτη αναφορά στη φιλοσοφία πραγματοποιείται εμμέσως στο σημείο εκείνου του λόγου, όπου ο ρήτορας προσδιορίζει τις προϋποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες *οἱ φιλοσοφούντες* θα φθάσουν στην τελειότητα κατά την προφορά και τη σύνθεση των λόγων τους. Εδώ παρατηρείται η ρητορική εκδοχή της Ισοκρατικής σκέψης κατά την οποία η πραγμάτωση της φιλοσοφίας βρίσκεται στη γνώση των μεθόδων, στην κατάλληλη επιλογή ιδεών για κάθε ζήτημα, στην επιμελή σύνθεση και ταξινόμησή τους,

⁸⁰ Βλ. Παπακωνσταντίνου και Πανέτσος Ε. (1939): σελ. 2-3

⁸¹ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 26

στην εύκαιρη εκφώνηση του λόγου και τη διακόσμηση του με συγκεκριμένες σκέψεις. Επίσης μεγάλη σημασία έχουν οι μουσικές και αρμονικές εκφράσεις και λέξεις, στοιχεία που απαιτούν, κατά την άποψη του ρήτορα, μεγάλη φροντίδα και ενεργητικό, οξύ πνεύμα. Τα προαπαιτούμενα που έχουν σημασία αποτελούν από τη μία πλευρά η ευφυΐα του ασκούμενου, η γνώση των ειδών του λόγου και η διαρκής εξάσκησή του σε αυτή την ορθή επιλογή, η σύζευξη και η τοποθέτηση των ιδεών που αναφέρονται σε κάθε διαπραγματευόμενο αντικείμενο, η επίτευξη του ορθού σημείου, το συναίσθημα της συμμετρίας κατά τη διακόσμηση των λόγων με ενθυμήματα, η μουσική και η ρυθμική σύνδεση των λέξεων. Από την άλλη πλευρά, χρήσιμα εργαλεία αποτελούν η διδακτική επάρκεια του δασκάλου, η παραδειγματική διαθεσιμότητά του και η προβολή του ως προτύπου μίμησης για τους μαθητές του. Ο ρήτορας εκφράζεται πολύ προσεκτικά σχετικά με τη χρησιμότητα της αγωγής. Αναγνωρίζει δηλαδή την αποφασιστική σημασία που έχει η φυσική προδιάθεση και παραδέχεται χωρίς περιττολογίες ότι συχνά το ταλέντο χωρίς μόρφωση πετυχαίνει πολύ περισσότερα πράγματα από την απλή μόρφωση χωρίς ταλέντο, θεωρώντας συγχρόνως ως δεύτερο σπουδαίο παράγοντα την πείρα και την συστηματική άσκηση. Η τελευταία αναφορά στον όρο φιλοσοφία γίνεται όταν ο ρήτορας υποστηρίζει ότι η επιδίωξη αυτών που κατέχουν τη φιλοσοφική παιδεία είναι να διαπερνά τους λόγους του το πνεύμα της αρετής και της σωφροσύνης, γεγονός που θα φέρει ως αποτέλεσμα αυτοί που θα ήθελαν να υπακούσουν στις επιταγές αυτού του είδους της φιλοσοφίας να μπορούν να ωφεληθούν σε μεγαλύτερο βαθμό από πλευράς σεμνότητας παρά ρητορικής⁸²: *Καίτοι τὸς βουλομένους πειθαρχεῖν τοῖς ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ταύτης προσταττομένοις πολὺ ἂν θᾶττον πρὸς ἐπιείκειαν ἢ πρὸς ῥητορείαν ὠφελήσειεν* (§21). Από τις παραπάνω επισημάνσεις, οι οποίες αναφέρονται στην οριοθέτηση του αντικειμένου των διαφόρων εκπροσώπων των πνευματικών ρευμάτων της εποχής του Ισοκράτη και της προσωπικής του αντίληψης για την φιλοσοφία, προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι η αντιπαράθεση αυτή δεν βρίσκεται σε φιλοσοφικό επίπεδο αλλά σε επίπεδο χειρισμού και τεχνικής του λόγου, ανεξαρτήτως του

---

⁸²Βλ. Παπακωνσταντίνου και Πανέτσος (1939): σελ. 28

είδους της επιστήμης που κατέχουν και τους είδους της σοφίας και της ευδαιμονίας που επαγγέλλονται για τους μαθητές τους⁸³.

Ο Ισοκράτης σε γενικότερο επίπεδο θεωρεί μεγάλη αναίδεια εκ μέρους των σοφιστών και κατά συνέπεια όλων των δασκάλων την ύπαρξη χρηματικής αμοιβής για την προσφορά των διδακτικών τους υπηρεσιών, ειδικά στην περίπτωση της εκμάθησης της αρετής και γενικότερα της πολιτικής σοφίας. Φθάνουν στο έσχατο σημείο να πωλούν ουσιαστικά την αρετή και την ευτυχία, δύο σπουδαίες αξίες, σε πολύ εξευτελιστικές τιμές: *σύμπασαν δὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οὕτως ὀλίγου τιμῶντες, ὡς νοῦν ἔχοντες διδάσκαλοι τῶν ἄλλων ἀξιοῦσι γίγνεσθαι* (§3). Υποστηρίζει επιπλέον πως είναι ανόητο και παράλογο οι δάσκαλοι να μη δείχνουν ἴχνος εμπιστοσύνης στους μαθητές τους στους οποίους χάρη στη συστηματική διδασκαλία τους κατάφεραν να τους εμφυσήσουν την αρετή και τη σωφροσύνη: *πῶς οὐκ ἄλογόν ἐστι μὴ τοῖς μαθηταῖς μάλιστα πιστεύειν; Οὐ γὰρ δὴ που περὶ τοὺς ἄλλους ὄντες καλοὶ κάγαθοὶ καὶ δίκαιοι περὶ τούτους εξαμαρτήσονται, δι' οὓς τοιοῦτοι γεγονάσιν* (§6).

Η αρετή και ειδικότερα η πολιτική αρετή καλλιεργείται και διογκώνεται μέσω της ρητορικής παιδείας. Η ικανότητα της σύνθεσης λόγων υπάρχει στους ευφυείς ανθρώπους αλλά και σε όσους έχουν εξασκηθεί συστηματικά. Η εκπαίδευση διαδραματίζει πολύ σημαντικό και καταλυτικό ρόλο. Μέσω αυτής το άτομο γίνεται πιο αποτελεσματικό στις αναζητήσεις του και μαθαίνει περισσότερα πράγματα. Η διδασκαλία θεωρείται πολύ χρήσιμη επίσης και στους κατώτερους εκ φύσεως ανθρώπους γιατί τους οδηγεί να είναι φρόνιμοι και συνετοί στις περισσότερες εκφάνσεις της ζωής τους: *Αἱ μὲν γὰρ δυνάμεις καὶ τῶν λόγων καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων ἐν τοῖς εὐφυέσιν ἐγγίγνονται καὶ τοῖς περὶ τὰς ἐμπειρίας γεγυμνασμένοις· ἢ δὲ παιδεύσεις τοὺς μὲν τοιοῦτους τεχνικωτέρους καὶ πρὸς τὸ ζητεῖν εὐπορωτέρους ἐποίησεν· οἷς γὰρ νῦν ἐτυγχάνουσιν πλανώμενοι, ταῦτ' ἐξ ἔτοιμοτέρου λαμβάνειν, αὐτοὺς ἐδίδαξεν... αὐτοὺς δ' ἂν αὐτῶν προαγάγοι καὶ πρὸς πολλὰ φρονιμωτέρως διακειῖσθαι ποιήσιν* (§14-15). Σύμφωνα με τη γνώμη του Ισοκράτη για την κατάκτηση της αρετής χρειάζονται ἔμφυτα προσόντα, η ύπαρξη ενός καλού εκπαιδευτή και φυσικά η διαρκής εξάσκηση. Η τέχνη της ρητορικής αποτελεί, για τον

---

⁸³ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 28-29

ρητοροδιδάσκαλο αυτόν, το βασικότερο στοιχείο όλων που θα οδηγήσει τον άνθρωπο στην αρετή και στη καλλιέργεια των ψυχικών χαρισμάτων του⁸⁴. Ο Ισοκράτης φαίνεται να έχει ενστερνιστεί την άποψη ότι μπορεί κανείς να μεταβάλει την ουσία ενός άλλου ανθρώπου, βοηθώντας τον ν' ασχοληθεί μ' ένα αξιόλογο αντικείμενο. Αυτό είναι δυνατόν να επιτευχθεί με την κατάλληλη ρητορική εκπαίδευση, επειδή εστιάζει το ενδιαφέρον όχι σε άδικες και ασήμαντες υποθέσεις αλλά σε ύψιστα κοινά αγαθά που αφορούν όλους τους ανθρώπους⁸⁵.

Ο Ισοκράτης στον *Περί Ειρήνης* λόγο του παραδέχεται ερχόμενος σε συμφωνία με τον Σωκράτη πως τέσσερα είναι τα μέρη στα οποία διακρίνεται η αρετή και αυτά είναι η οσιότητα, η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και η ανδρεία. Η συγγραφή του συγκεκριμένου λόγου τοποθετείται το 357 ή το 355 π.Χ., δηλαδή στη μέση ή στο τέλος του Συμμαχικού Πολέμου⁸⁶. Ο ρήτορας επαινεί τους προγόνους των Αθηναίων διότι παρέδωσαν στα χέρια των απογόνων τους την πόλη ευτυχισμένη και άφησαν τη μνήμη της αρετής και των πράξεων τους αθάνατες και αιώνιες: *Καὶ γὰρ οἱ πρόγονοι τοιοῦτους αὐτοὺς παρασχόντες τὴν τε πόλιν εὐδαιμονεστάτην τοῖς ἐπιγιγνομένοις παρέδοσαν καὶ τῆς αὐτῶν ἀρετῆς ἀθάνατον τὴν μνήμην κατέλιπον* (178b). Ο λογογράφος ισχυρίζεται πως αποτελεί αναγκαία τακτική η καλλιέργεια της αρετής και η αποφυγή κάθε κακής ενέργειας. Προς υποστήριξη αυτού του επιχειρήματος του ο Ισοκράτης αναφέρει πως ακόμη και αν ένας άνθρωπος που έχει διαπράξει αδικίες και κακά δεν καταδικασθεί λόγω του αναπάντεχου θανάτου του, τις συνέπειες όλων του των πράξεων θα υποστεί τότε η πόλη στην οποία ανήκει, η οποία υφίσταται πάντοτε τις τιμωρίες και από τους ανθρώπους και από τους θεούς: *Καίτοι προσήκει τὰς ἀρετὰς ἀσκεῖν καὶ τὰς κακίας φεύγειν πολὺ μᾶλλον ταῖς πόλεσιν ἢ τοῖς ἰδιώταις. Ἄνῆρ μὲν γὰρ ἀσεβῆς καὶ πονηρὸς τυχὸν ἂν φθάσειε τελευτήσας πρὶν δοῦναι δίκην τῶν ἡμαρτημένων· αἱ δὲ πόλεις διὰ τὴν ἀθανασίαν ὑπομένουσι καὶ τὰς παρὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ παρὰ τῶν θεῶν τιμωρίας* (183d). Η αρετή αποτελεί τον αυτοσκοπό του ανθρώπου και μέσω αυτής βελτιώνεται και ο ίδιος αλλά και η πόλη. Συμπερασματικά προκύπτει πως η καλλιέργεια της αρετής επιτυγχάνεται μόνο μέσα από τη ρητορική αγωγή.

⁸⁴ Βλ. Παπακωνσταντίνου και Πανέτσος (1939): σελ. 6, 10-12

⁸⁵ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 53

⁸⁶ Βλ. Παπακωνσταντίνου και Πανέτσος (1939): σελ. 7

Ο Ισοκράτης δημοσιεύει επίσης, περίπου το 364 π.Χ. σε ηλικία 82 ετών, μια εκτενή αγόρευση του με τίτλο *Περί Αντιδόσεως* στην οποία εκθέτει το βίο και τα έργα του και υπερασπίζεται τις αντιλήψεις του σχετικά με τη καλλιέργεια του πνεύματος⁸⁷. Ο Ισοκράτης στον λόγο του αυτό αναφέρεται στην έννοια της σοφιστικής την οποία την θεωρεί αντίστοιχη με την αντίληψη που είχε ο ίδιος για τη φιλοσοφία: *ἀγανακτῶ γὰρ ὄρων τὴν συκοφαντίαν ἄμεινον τῆς φιλοσοφίας φερομένην, καὶ τὴν μὲν κατηγοροῦσαν, τὴν δὲ κρινομένην. ὁ τίς ἂν τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν γενήσεσθαι προσεδόκησεν, ἄλλως τε καὶ παρ' ὑμῖν τοῖς ἐπὶ σοφία μείζον τῶν ἄλλων φρονοῦσιν* (§312-313).

Ο ρήτορας αναρωτιέται και θαυμάζει πως υπάρχουν μερικοί άνθρωποι που μακαρίζουν και επαινούν αυτούς που έχουν φυσική ρητορική ικανότητα (*φύσει δεινούς ὄντας εἰπεῖν*) επειδή υποστηρίζουν πως αυτό που τους χάρισε η φύση είναι και ωφέλιμο και ωραίο, λοιδορούν όμως και χλευάζουν αυτούς που επιδιώκουν να το αποκτήσουν μιας και ασχολούνται με άδικη και κακή μόρφωση⁸⁸.

Με τη σφοδρή αντιπαράθεση του προς τους εριστικούς φιλοσόφους και τους δικανικούς ρήτορες, ο Ισοκράτης αναλαμβάνει την υπεράσπιση του εκπαιδευτικού του έργου, της *φιλοσοφίας* όπως ο ίδιος την αντιλαμβάνεται υπογραμμίζοντας ότι: *τὴν τε φιλοσοφίαν ἐκ πολλῶν ἐνόμιζον ἐπιδείξειν ἀδίκως διαβεβλημένην, καὶ πολὺν ἂν δικαιότερος ἀγαπωμένην αὐτὴν ἢ μισουμένην* (§170). Γι' αυτό θεωρούσε επιτακτική την ανάγκη της μόρφωσης των νέων τονίζοντας ότι: *ἀλλ' εἰ μὲν ἡ φιλοσοφία τοιαύτην ἔχει δύναμιν ὥστε διαφθεῖρει τοὺς νεωτέρους, οὐ τοῦτον χρὴ μόνον κολάζειν ὃν ἂν γράψηται τις τούτων, ἀλλὰ πάντας ἐκποδῶν ποιεῖσθαι τοὺς περὶ τὴν διατριβὴν ταύτην ὄντας· εἰ δὲ τοῦναντίον πέφυκεν ὥστ' ὠφελεῖν καὶ βελτίους ποιεῖν τοὺς πλησιάζοντας καὶ πλέονος ἀξίους, τοὺς μὲν διαβεβλημένους πρὸς αὐτὴν παυστέον, τοὺς δὲ συκοφαντοῦντας ἀτιμητέον, τοῖς δὲ νεωτέροις συμβουλευτέον ἐν ταύτῃ διατρίβειν μᾶλλον ἢ τοῖς ἄλλοις ἐπιτηδεύμασι* (§175).

Με μια νύξη προς τους σωκρατικούς φιλοσοφικούς κύκλους, ο ρήτορας υποστηρίζει πως υπάρχουν αρκετοί στοχαστές που επαγγέλλονται τη σωφροσύνη και τη δικαιοσύνη

⁸⁷ Βλ. Pernot (2005): σελ. 59

⁸⁸ ὁ. π.: σελ. 517

αλλά προτρέπουν σε μια αρετή την οποία είτε οι υπόλοιποι άνθρωποι αγνοούν είτε οι ίδιοι φιλονικούν για το περιεχόμενό της, εκείνος όμως διδάσκει την *όμολογουμένην αρετήν*, αποδεκτή απ' όλους: *ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν ἐπὶ τὴν δικαιοσύνην προσποιουμένων προτρέπειν ἡμεῖς ἄν ἀληθέστεροι καὶ χρησιμώτεροι φανεῖμεν ὄντες. Οἱ μὲν γὰρ παρακαλοῦσιν ἐπὶ τὴν ἀρετήν καὶ τὴν φρόνησιν τὴν ὑπ' τῶν ἄλλων μὲν ἀγνοουμένην, ὑπ' αὐτῶν δὲ τούτων ἀντιλεγομένην, ἐγὼ δ' ἐπὶ τὴν ὑπὸ πάντων ὁμολογουμένην* (§84). Παρατηρεῖται επομένως ότι ο ρήτορας εστιάζει στο αληθινό και ωφέλιμο περιεχόμενο της διδασκαλίας. Βασικός του σκοπός είναι να παρακινήσει την πόλη στην υιοθέτηση μιας πολιτικής που θα φέρει ευημερία στους Αθηναίους και θα ελευθερώσει όλους τους Έλληνες από τα δεινά. Η Ισοκρατική σκέψη προσανατολίζεται στο κοινωνικό όφελος και στην πρακτική διάσταση της ορθής γνώμης που έχουν ως θεματικό τους πυρήνα την έννοια της αρετής και της σωστής καλλιέργειας της ρητορικής παιδείας⁸⁹.

Ο Ισοκράτης διατείνεται με μεγάλο ενθουσιασμό ότι οι αρετές βρίσκονται στους ανθρώπους οι οποίοι είναι ανώτεροι εκ φύσεως από τα υπόλοιπα έμβια όντα αλλά και φροντίζουν να τις καλλιεργούν με διαρκή αγωγή: *τὸ δ' ὅλον αἰ δυνάμεις αὐταῖς παραγίνονται τοῖς καὶ τῇ φύσει καὶ ταῖς ἐπιμελείαις διενεγκοῦσιν* (§185). Αποτελεῖ σύνηθες φαινόμενο στις μέρες του ρήτορα, οι αισχροί και οι ανίκανοι ν' αποκαλούνται ευφυεῖς και σπουδαῖοι παρ' ὅλο που αυτή η προσφώνηση θ' ἄξιζε μόνο σε όσους είναι ενάρετοι από τη φύση τους: *τούς μὲν γε βωμολοχευομένους καὶ σκώπτειν καὶ μιμῆσθαι δυναμένους εὐφυεῖς καλοῦσι, προσῆκον τῆς προσηγορίας ταύτης τυγχάνειν τούς ἄριστα πρὸς ἀρετὴν πεφυκότας* (§284). Ο άνθρωπος είναι σε θέση να καλλιεργήσει το πνεύμα του και να προχωρήσει στην εξέταση όλων των ζητημάτων που τον αφορούν: *ἔπειτα τῶν πράξεων τῶν συντεινουσῶν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἐκλέξεται τὰς πρεπωδεστάτας καὶ μάλιστα συμφερούσας· ὁ δὲ τὰς τοιαύτας συνεπιζόμενος θεωρεῖν καὶ δοκιμάζειν οὐ μόνον περὶ τὸν ἐνεστώτα λόγον ἀλλὰ καὶ περὶ τὰς ἄλλας πράξεις τὴν αὐτὴν ἔξει ταύτην δύναμιν, ὡσθ' ἅμα τὸ λέγειν εὖ καὶ τὸ φρονεῖν παραγενήσεται τοῖς φιλοσόφως καὶ φιλοτίμως πρὸς τούς λόγους διακειμένοις* (§277). Ο ρητορικός λόγος καθίσταται πλέον στα χέρια του

---

⁸⁹ Βλ. Μπάλλα (2008): σελ. 129-130

Ισοκράτη το μέσο που τον οδηγεί στην αληθινή γνώση και διδασκαλία, αυτή που ο ίδιος ονόμαζε χαρακτηριστικά χρησιμοποιώντας τον όρο *φιλοσοφία*.

Οι τελευταίοι λόγοι του Ισοκράτη από το εδώλιο του κατηγορουμένου αποτελούν κλασική τεχνητή κατασκευή ρητορικού επιλόγου που σκιαγραφούν από τη μία το αποτύπωμα και την πεμπτουσία της ρητορικής παιδευτικής του προσπάθειας και της δικής του φιλοσοφικής αγωγής. Από την άλλη όμως όλα αυτά απέχουν σε μεγάλο βαθμό από τους λόγους και την εικόνα του αληθινά κατηγορούμενου πλατωνικού Σωκράτη ο οποίος με ύφος απλό, ανεπιτήδευτο και γαλήνιο με σκοπό την υπεράσπιση της αλήθειας, της αρετής και της δικαιοσύνης, δηλαδή της πραγματικής φιλοσοφίας και διαλεκτικής αντιμετωπίζει τη θανατική του καταδίκη⁹⁰.

---

⁹⁰ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 60

Συμπεράσματα

Έπειτα από μια διεξοδική έρευνα που συντελέστηκε τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, αφενός των θεωρητικών προσεγγίσεων του Πλάτωνος και αφετέρου ολόκληρης της πορείας της ρητορικής και του κυρίου εκπροσώπου της του Ισοκράτη, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα.

Η κριτική στάση του Πλάτωνος έχει ουσιαστικά την ίδια απόχρωση τόσο στον *Γοργία* όσο και στον *Φαῖδρο*, αφού καταδεικνύει τα ίδια χαρακτηριστικά της ρητορικής τέχνης, τα οποία αφορούν την έλλειψη γνώσης, την αναξιοπιστία, τη φαινομενικότητα και την ηθική ποταπότητα. Η νέα ρητορική που φαινομενικώς σκιαγραφείται στον *Φαῖδρο* ταυτίζεται με τη φιλοσοφική διαλεκτική. Από αυτόν τον συσχετισμό προκύπτει η καινούργια και αληθινή ρητορική η οποία ελάχιστη σχέση έχει με την προηγούμενη αξία της ρητορικής την οποία στηλίτευε ο Πλάτων. Η λέξη βέβαια ρητορική παραμένει, αυτό που χάνεται όμως είναι η σημασία της. Η αληθινή γνώση και η ηθική αρετή αποτελούν δύο έννοιες που θεμελιώνουν τον πλατωνικό χωρισμό μεταξύ ρητορικής και φιλοσοφίας. Η ρητορική με τη βοήθεια των σοφιστών μετατρέπεται σε όρο απαραίτητο για την πολιτική σταδιοδρομία και τη δημόσια προβολή και επιτυχία⁹¹. Η ένυλη υπόσταση της ρητορικής καταπολεμήθηκε σφοδρότατα από τον Πλάτωνα ο οποίος την καταδίκασε δριμύτατα στον διάλογο του *Γοργίας* ως *μόριον κολακείας* και την ουσία και την αξία της την μετέλλαξε στον διάλογο του *Φαῖδρος* σε φιλοσοφική διαλεκτική. Φαίνεται πως ο Πλάτων στους περισσότερους διαλόγους του έχει στο στόχαστρό του τη ρητορική, χτυπώντας την ακατάπαυστα, άλλοτε ευθέως και άλλοτε πλαγίως με βασικότερο του όπλο τη φιλοσοφία.

Αυτό που ευαγγελίζεται η *φιλοσοφία* του Ισοκράτη είναι η *φρόνησις*, εκείνη δηλαδή η διανοητική ικανότητα που συνδέει τον εαυτό της άρρηκτα με την ορθή γνώμη⁹². Υπερασπίζοντας τη δική του ρητορική σχολή, ο Ισοκράτης επικρίνει από τη μία τα τεχνάσματα των επαγγελματιών της ρητορικής, τονίζει όμως την παιδευτική αξία της διδασκαλίας της. Αναφέρει ότι με τη σπουδή της ρητορικής, έστω όχι βασισμένη στην

---

⁹¹Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 105

⁹²ό. π: σελ. 521-523, 395

ακριβή επιστημονική γνώση, αλλά στην πείρα της πραγματικότητας, μπορεί να επιτύχει στην πράξη ένα ευρύτερο παιδευτικό αποτέλεσμα. Αυτή τη γενική πνευματική καλλιέργεια, την αγωγή που έχει πρακτικούς πολιτικούς στόχους καταρτίζοντας ανθρώπους της δράσεως, ο Ισοκράτης την ονομάζει *φιλοσοφία*.

Το φαινόμενο επομένως της ανάδυσης της ρητορικής στην Αθήνα των κλασικών χρόνων, καταδεικνύεται κατά κανόνα μέσα από την κριτική και την αρνητική στάση που κράτησαν οι φιλόσοφοι εκείνης της εποχής, ο Πλάτων περισσότερο και λιγότερο ο Αριστοτέλης. Στόχος των φιλοσόφων και κυρίως του Πλάτωνος, ήταν να διερευνήσουν σε ποιον ακριβώς βαθμό το αντικείμενο της ρητορικής παρουσιάζεται διαστρεβλωμένο λόγω της προκατάληψης με την οποία αντιμετωπίζεται. Ένα έργο σαν τον *Γοργία* αποβαίνει διαφωτιστικό, όχι μόνο γύρω από τις αντιλήψεις για το τι ακριβώς συνιστά η ρητορική αλλά για τις αξιώσεις της φιλοσοφίας ν' αναδειχθεί νικήτρια σε αυτή την ανοιχτή αντιπαράθεση. Καθώς όμως ο Πλάτων ενδιαφέρεται ν' ανακοινώσει και να πείσει για τα αποτελέσματα αυτής της σύγκρισης ένα κοινό που δεν περιορίζεται στον στενό κύκλο των μαθητών του, φανερώνεται πως η ίδια η φιλοσοφική παιδεία δεν στέκεται αδιάφορη στην εργαλειακή δύναμη της ρητορικής. Ο *Γοργίας* είναι η πρώτη απόπειρα του Πλάτωνος ν' αντιπαραθέσει τον δρόμο της παραπλανημένης μάζας από τη δύναμη των κολάκων και των δημαγωγών, προς τον δρόμο της αρετής που εκπροσωπείται από τον Σωκράτη. Ο φιλοσοφικά καταρτισμένος αναγνώστης συχνά θα σημειώσει ότι το έργο αυτό πετυχαίνει τον σκοπό του περισσότερο με το να εντυπωσιάζει με την ικανότητα του Σωκράτη να κατατροπώνει τον συνομιλητή του, καταδεικνύοντας την ανικανότητα του τελευταίου να επιχειρηματολογήσει σωστά και μεθοδικά για τις θέσεις που υποστηρίζει. Η αδυναμία αυτή θεραπεύεται μετέπειτα στην *Πολιτεία*, όπου ο πλατωνικός Σωκράτης εμφανίζεται έτοιμος να παρουσιάσει τους λόγους βάσει των οποίων κάθε άνθρωπος πρέπει να επιλέγει να ζει μ' έναν τρόπο που να είναι σύμφωνος προς τον δρόμο της δικαιοσύνης και της αρετής. Στην ακαδημαϊκή παράδοση, που ως επί το πλείστον είναι εκείνη που μελετά και κρίνει τα φιλοσοφικά κείμενα, μια διάκριση όπως αυτή που συντελείται ανάμεσα στον *Γοργία* και την *Πολιτεία* έχει σημαντική αξία, ενώ πολύ λιγότερο φαίνεται η προσπάθεια που καταβάλλει ο Πλάτων, και στις δύο περιπτώσεις, να φέρει ουσιαστικά τις αξίες του ακροατηρίου του προς την κατεύθυνση της φιλοσοφίας. Αυτή ακριβώς η διάσταση του πλατωνικού εγχειρήματος

επιτρέπει να σκεφθεί κανείς την τέχνη της ρητορικής όχι μόνο ως έναν ξεχωριστό και αντίθετο προς τη φιλοσοφία κλάδο αλλά και ως μέσο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί με θετικό τρόπο από τη φιλοσοφία και τους εκπροσώπους της.

Ο Ισοκράτης στον λόγο του *Κατά Σοφιστῶν* στέκεται εναντίον των σοφιστῶν οι οποίοι ισχυρίζονται ότι μπορούν να διδάξουν την αρετή σε οποιονδήποτε το επιθυμούσε χωρίς να διαθέτει τις ανάλογες ικανότητες. Επίσης τον απογοήτευε πολύ το γεγονός ότι ο σοφιστές έδειχναν τεράστια αδιαφορία για την εξεύρεση της αλήθειας στα ζητήματα με τα οποία καταπιάνονταν. Στον έτερο λόγο του *Περί Αντιδόσεως* αναφέρει ότι η διδασκαλία της Ακαδημίας δεν είχε καμία ουσιαστική πρακτική χρησιμότητα στην πραγματική ζωή ενώ η δική του διδασκαλία ήταν γόνιμη μόνο σ' εκείνους που ήταν εκ φύσεως επιδεκτικοί (§260-268). Ο Πλάτων είχε πολλάκις κατηγορήσει τη ρητορική για το ότι μπορούσε να διδάσκει κάποιον πώς να πείθει το ακροατήριό του για τις απόψεις του, χωρίς να χρησιμοποιεί υψηλά ιδανικά και ηθική στόχευση. Η ρητορική για τον φιλόσοφο αποτελούσε ένα πρακτικό μέσο που παρείχε μεθόδους για να πετύχει κάποιος ανήθικους σκοπούς. Παρ' όλα αυτά ο Ισοκράτης βρήκε τον τρόπο ν' απαντήσει στο θέμα που έθεσε ο Πλάτων με την υιοθέτηση ενός πανελλήνιου ιδεώδους. Η νέα μορφή της ρητορικής έπρεπε, σύμφωνα με την άποψη του Ισοκράτη, να βρει ένα ιδανικό πρότυπο που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στην ενεργή πολιτική πράξη. Αυτό το ιδεώδες ήταν ένα νέος ηθικός κώδικας που αφορούσε την Ελλάδα, η οποία έπρεπε να ενώσει όλες τις δυνάμεις της κάτω από την εποπτεία ενός μεγάλου ηγέτη. Ο Ισοκράτης είχε λοιπόν, μέσω της δυνατότητας του να διδάσκει τη ρητορική, την έμπνευση να δώσει πνοή σε νέα ιδανικά.

Στο σύστημα του Ισοκράτη δεν υπάρχει η εσωτερική ένταση που υπάρχει στο ιδεολογικό υπόβαθρο του Πλάτωνος. Ο ένας ήταν εκλαϊκευτής της φιλοσοφικής σκέψης, ο άλλος μεταφυσικός. Ο ένας ήταν πρακτικός φιλόσοφος, ο άλλος ιδεαλιστής. Ο Ισοκράτης αντιλαμβανόταν τον ρόλο της ρητορικής ως φορέα πολιτικής δράσης που μπορούσε να δώσει τα μέγιστα αγαθά στη πόλη. Ο Πλάτων αντιθέτως δεν αναγνώριζε έναν τέτοιο ρόλο στη ρητορική, την όποια έβλεπε ως ένα μέσο εξαπάτησης του λαού. Επίσης ο Ισοκράτης αρνιόταν την κατάκτηση της απόλυτης γνώσης από τον άνθρωπο, θέμα το οποίο ερχόταν σε αντιδιαστολή με τον Πλάτωνα σύμφωνα με τον οποίο, μόνο με τη βοήθεια της φιλοσοφικής σκέψης, ο άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί στον ανώτερο

βαθμό της ηθικής του τελείωσης και κατανόησης όλων των γεγονότων που σχετίζονται με τη ζωή του. Και οι δύο όμως φαίνεται πως γνώριζαν σε βάθος τη σημαντική αξία της φιλοσοφίας την οποία προσπαθούσαν ν' αναγάγουν σε ύψιστη γνώση.

Εν κατακλείδι, η φιλοσοφία και η ρητορική μπορεί ν' αποτέλεσαν δύο εντελώς διαφορετικά πεδία σπουδής, παρ' όλα αυτά όμως δεν έλειψαν ποτέ μεταξύ τους οι σχέσεις αλληλοεπίδρασης και ανταλλαγής απόψεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασάτος Π. Κωνσταντίνος (2011): *Πλάτων και Σοφιστική Ρητορική*, Δεδεμάδης, Αθήνα
- Annas Julia (2006): *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, Καλεντής, Αθήνα
- Γεωργούλης Δ. Κωνσταντίνος (2004): *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Παπαδήμας, Αθήνα
- Θεοδωρακόπουλος Ιωάννης (2009⁸): *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα
- Θεοδωρακόπουλος Ιωάννης (2010⁷): *Πλάτωνος Φαίδρος*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα
- Μιχαηλίδης Κώστας Π. (1998): *Πλάτων Λόγος και Μύθος*, Παπαδήμας, Αθήνα
- Μπάλλα Χλόη (1997): *Πλατωνική Πειθώ*, Πόλις, Αθήνα
- Μπάλλα Χλόη (2008): *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική Αθήνα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο
- Nietzsche Friedrich (2004): *Μαθήματα Ρητορικής*, Πλέθρον, Αθήνα

- Παπακωνσταντίνου Θεόδωρος - Πανέτσος Ευάγγελος (1939): *Ισοκράτης λόγοι*, Τόμος Α΄, Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Παπακωνσταντίνου Θεόδωρος - Πανέτσος Ευάγγελος (1939): *Ισοκράτης λόγοι*, Τόμος Γ΄, Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Πελεγρίνης Θεοδόσιος (2013): *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Πεδίο, Αθήνα
- Pernot Laurent (2005): *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα
- Πλάτων (1990): *Platonis Dialogi IV*, Παπαδήμας, Αθήνα
- Πλάτων (1993): *Γοργίας ἢ περὶ ρητορικῆς*, Κάκτος, Αθήνα
- Πλάτων (1993): *Εὐθύδημος ἐριστικός, ἀνατρεπτικός. Μενέξενος ἢ ἐπιτάφιος, ἠθικός*, Κάκτος, Αθήνα
- Πλάτων (1993): *Φαίδρος*, Κάκτος, Αθήνα
- Πλάτων (2010): *Πολιτικός*, μτφρ. Θ. Μαυρόπουλος, Ζήτρος, Αθήνα
- Saïd Suzanne, Trédé Monique, Alain le Boulluec (2001²): *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Τόμος Ι΄, Επιστημονική επιμέλεια Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, Παπαζήσης, Αθήνα
- Taylor Alfred Edward (1992): *Πλάτων, ο άνθρωπος και το έργο του*, Τόμος Α΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
- Vegetti Mario (2003¹⁶): *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, Τραυλός, Αθήνα

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

- Ρέππα Ευαγγελία (2011): *Ερως, Μύθος, Λόγος, Ψυχή στον Φαίδρο του Πλάτωνος*, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, Τμήμα Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας